

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Římská říše jako mezinárodní systém: proměny a
fungování systému v období císařství a jeho následný
pád**

Klára Zajíčková

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Mezinárodní teritoriální studia

Studijní obor Mezinárodní vztahy

Diplomová práce

**Římská říše jako mezinárodní systém: proměny a
fungování systému v období císařství a jeho následný
pád**

Klára Zajíčková

Vedoucí práce:

Mgr. Lubomír Lupták, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2015

.....

Klára Zajíčková

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat svému vedoucímu práce Mgr. Ľubomíru Luptákovi, Ph.D. za odbornou pomoc, cenné rady a trpělivost při vedení diplomové práce. Rovněž bych chtěla poděkovat rodině a přátelům za podporu a shovívavost.

Obsah

1 Úvod.....	7
2 Mezinárodní systém, teorie hegemonie a problematika impérií.....	14
2.1 Mezinárodní systém a jeho vymezení.....	14
2.2 Koncept hegemonie	23
2.3 Problematika impérií	24
2.4 Barbarizace a modely vztahů Germánů s římskou říší.....	31
2.4.1 Germánské kmeny závislé na Římu	31
2.4.2 Germánské kmeny částečně závislé na Římu	32
2.4.3 Nezávislé germánské kmeny	33
3 Římská říše a její období rozkvětu.....	35
3.1 Impérium a jeho politický systém.....	35
3.2 Městský život.....	37
3.3 Ekonomický rozkvět císařství.....	39
3.3.1 Obchod za hranicemi a uvnitř říše.....	40
3.3.2 Specializace hospodářství a rozvoj měst.....	41
3.4 Vojenská síla impéria	42
3.5 Říše a její provincie	45
4 Římská říše a úpadek jejího mocenského systému	49
4.1 Formování politické sféry a přechod v dominát.....	49
4.2 Sociální sféra říše a její proměny.....	52
4.4 Provincie a jejich nová podoba.....	55
4.5 Křesťanství a kultura pozdního císařství	56

4.6 Armáda pozdního císařství a její formování.....	58
4.7 Neřímské obyvatelstvo a jeho vliv na podobu impéria	60
4.8 Úpadek římské říše	65
4.9 Proč přežila Východořímská říše říši Západořímskou?.....	69
5 Závěr.....	71
6 Seznam použité literatury a pramenů.....	75
7 Resumé	78

1 Úvod

Předvestfálské, rané mezinárodní systémy se vyznačovaly tím, že se nevztahovaly na celý svět, ale byly pluralitní. Jednotlivé systémy se tak od sebe často velmi odlišovaly a mnohdy se stalo, že se jejich cesty dlouho dobou nijak nezkřížily. Obzvláště v období starověku, kdy technologie nedovolily vzdálenější a náročnější cestu po moři ani po souši. Například systém kontrolovaný novoperskou říší díky své blízké geografické poloze představoval pro římský imperiální systém rivala, říše Inků díky své vzdálenosti od Evropy nepřišla s impériem do styku vůbec a styk mezi římským systémem a čínským probíhal jen ve velice omezených formách. Má práce se zaměřuje na jeden z těchto více-méně izolovaných starověkých systémů, a to středomořský v období dominance Říma. Stala se římská říše svébytným mezinárodním systémem nebo byla pouhým subjektem širšího mezinárodního systému? V rámci tématu se tak budu zabývat římskou říší a jejím bezprostředním okolím a skrovné obchodní styky se vzdálenějšími mezinárodními aktéry lehce zmíním v praktické části. Římané totiž i přes rozsáhlou stavbu limitu neztráceli zájem o dění za hranicemi říše a neizolovali se tak od ostatních států. Limes měl spíše politický význam (Burian 1994: 41).

Státy Středomoří a Evropy byly po valnou část antiky převážně bojovné povahy, kdy jejich prosperita závisela na schopnosti utlumit své sousedy a bránit svou civilizaci před barbarskými útočníky a podporovat vlastní ekonomiku a obchod. Jakmile však přestaly být schopné tyto funkce vykonávat, zhroutily se (Buzan – Little 2000: 217). Římská říše tyto funkce plnila úspěšně po několik století, za což je dodnes obdivována. Postupným dobytím rozsáhlých částí tehdy známého světa změnili Římané podobu mezinárodního prostoru ve vnímání soudobých lidí. Říše si podmanila mnohé národy, jako například obyvatele Španělska, Galie, Británie či západní Germánie, a spojila je nejrůznějšími způsoby se Středomořím. Ať už se jednalo o latinizaci nebo předání občanských práv, římského práva či městského způsobu života. Říše si přivlastnila ideu

trvalosti a vše bylo založeno na dlouhou dobu neotřesitelném společenském a hospodářském řádu, který tento postoj podporoval a obyvatelé říše jej přijali za vlastní (Dahlheim 2006: 15; 175).

Vnitřní stabilitu římského impéria a odolnost vůči sousednímu světu ovlivňoval z velké části poměr dvou sil: státotvorné vrstvy obyvatelstva a jejich opozice, jejichž nespokojenost se mohla projevit i v ozbrojeném odporu. Ve vrcholném principátu měla státotvorná složka výraznou převahu nad opozičními vrstvami a to pomáhalo k efektivnímu fungování říše. Důležitý pro chod celého systému a vnitřní soudržnost impéria byl i postoj provinciálního obyvatelstva, jehož význam postupně rostl (Burian 1994: 92). K udržení tak velkého území pomáhala oddanost všech úrovní římské společnosti a díky šířené ideologii i všeobecná víra ve stálost a úspěšnost říše (Morris – Scheidel 2009: 185). Díky postupnému rozšiřování vlády pomocí tvorby konsenzu se všemi svými poddanými dosáhlo římské impérium jedinečného postavení mezi světovými říšemi. Římané věřili, že zachování říše a společnosti závisí na komunikační praxi, která měla splňovat určité podmínky racionality a vztahovala se na celé teritorium (Ando 2000: 77).

Římské impérium i dnes budí pozornost díky svým prvenstvím a úspěchům. Říše byla neobyčejně rozlehlá¹ a stala se nejmohutnějším a největším politickým útvarem starověku². Území, kdysi obývané říší, je dnes rozděleno mezi čtyřicet různých zemí. Impérium patřilo i mezi jeden z nejdéle trvajících politických systémů. Vznik tohoto organismu byl výsledkem dlouhodobého procesu (Grant 1997: 1; Morris – Scheidel 2009: 184).

Burian považuje vznik a rozmach světové římské říše za vyvrcholení antické historie a zároveň souhrn působnosti všech politických, ekonomických

¹ Svého největšího územního rozmachu dosáhla za císaře Traiana a táhla se od Atlantského oceánu až po Kaspické moře; od Rýna a Dunaje až po Saharu (Kepartová 2005: 24).

² Říše pojímala během principátu padesát až šedesát milionů obyvatel, což byla zhruba pětina tehdejší světové populace (Boatwright – Gargola – Talbert, 2004: 371).

a kulturně-sociálních činitelů, které Řím předal dalším státním útvarům. Zároveň dodává, že postihnout tehdejší civilizaci takovou, jaká skutečně byla, je obtížný úkol. Je potřeba vidět impérium střízlivě s jeho přednostmi i chybami (Burian 1994: 7). Práce proto bude v praktické části rozdělena na dvě časová období říše – na období rozkvětu a období úpadku, kdy budou znázorněny jak úspěchy tohoto starověkého státního útvaru, tak i jeho nedostatky a konečný pád.

Co tedy přispělo k tomu, že byla říše dlouhou dobu mocenským hegemonem oblasti, a co nakonec vedlo k jejímu pádu? Fungovala jako samostatný mezinárodní systém oddělený od zbytku nebo byla mocným subsystémem? Mým cílem je analyzovat říši zevnitř jako impérium a zvnějšku jako mezinárodního aktéra v interakci se sousedními útvary. Jako klíčový princip organizace tohoto systému budu chápat imperiální struktury s jejich specifickou hierarchií a vztahy mezi jádrem a periferiemi; zároveň bude důležité zaměřit se na strukturu starověkých mezinárodních systémů pro pochopení nejen vztahů říše s okolními státy, které měly také vliv na chod impéria, ale i fungování impéria jako systému. Mapování těchto systémů je časově vymezeno mezi vrcholným obdobím říše a pádem západořímské části, kdy došlo ke dvěma extrémům - mocenskému vrcholu římského systému a jeho rozkladu.

V teoretické části bych krátce nastínila problematiku raných mezinárodních systémů a zaměřila se na vymezení základního rámce fungování tohoto specifického systému v kontextu teorie mezinárodních systémů Barryho Buzana a Richarda Littlea. S ohledem na mé soustředění na období imperiální dominance se pokusím jejich teorii obohatit o prvky ze strukturálních teorií impérií, prezentovaných Alexandrem Motylem a Michaelem W. Doylem - především koncepty hegemonie a možnosti různých konfigurací vztahů centra a periferií. Teorii bych doplnila i modely vztahů vůči germánským územím a problematikou barbarizace.

V druhé části práce se budu věnovat jednotlivým ukazatelům, které systém tvořily a proměňovaly během období císařství až k jeho pozdějšímu zániku. Z časového hlediska svou práci zaměřím na vrchol říše a její postupný úpadek,

tedy fáze efektivního fungování systému a fáze selhávání. Praktická část tak bude rozdělena na tyto dvě období vývoje.

První polovina praktické části bude věnována jednotlivým odvětvím, které vedly k efektivitě a mocnosti impéria. Důležitou roli ve fungování systému hrála provázanost jednotlivých částí, ať už politická, ekonomická nebo infrastrukturní v podobě silnic či splavných kanálů. Ve své práci se zaměřím hlavně na procesy v sektoru politickém a ekonomickém, neboť právě tyto dvě oblasti byly a stále jsou rozhodující pro mezinárodní systém jako takový. Doplnující jsou však i sektory sociální a kulturně-náboženské. Důležitý je nejen postoj podrobených částí a spokojenost obyvatel, ale i rozšířená ideologie a víra v nesmrtelnost říše. Právě samo císařství zajistilo další existenci římského státu ve formě světového impéria a činilo si nárok na světovládu. Tato ideologie převládala v přesvědčení občanů o oprávněnosti římského národa rozhodovat o osudech celého starověkého světa bez ohledu na to, kam v dané době sahá skutečná politická a vojenská moc říše. Navíc anexe nových území a rozšíření teritoria přispívaly k rodící se popularitě úspěšných politiků, císařů či vojevůdců. Nicméně poměry uvnitř říše a situace v sousedním barbarském světě určovaly římské expanzi přesně vymezené hranice. Římané neviděli impérium jako přesně ohraničený státní útvar, ale jako neomezený geografický komplex, který podléhá římské vůli (Burian 1994: 41). V této části práce se budu snažit prezentovat dílčí ukazatele úspěšného chodu impéria, jak se měnila říše v průběhu času a také vztah centra s jeho periferiemi.

Druhou polovinou praktické části pak bude problematika konfliktů v rámci říše a jejích periferií. Nebezpečí představovaly v období pozdního císařství nesoulady v oblasti politiky, problémy praktické správy rozsáhlého heterogenního území a migrující barbarské kmeny a jejich tlak na severní periferie impéria. Římané postupně projevovali zvýšený zájem o okolní svět, neboť rostl význam a síla oblastí vně impéria. Na evropské půdě byla říše v těsném kontaktu s germánskými kmeny a na východě byla ohrožována parthskou říší (Burian 1994: 105). Během pozdní římské říše se plně projevil

nedostatky imperiální kontroly a nejen politická, ale i ekonomická nestabilita. Vedle korupce docházelo i ke vzpourám v armádě, rychlému střídání císařů, ale také k inflaci a úpadku společnosti a produktivity hospodářství (Temin 2006: 134; 149). Mnohé okolnosti tak vedly nejen k rozdělení celku říše, ale i k zániku její západní části. V závěru bych se pak stručně zaměřila na dichotomii „západ“ a „východ“. Jaké kvalitativní rozdíly mezi oběma částmi později vedly k přežití východní části o několik století déle oproti části západní?

Vzestup a pád starověkých říší a států byl mnoho let oblíbeným tématem pro sociální a politické dějiny a zájem je patrný i dnes, kdy jsou některé tyto procesy starověku srovnávány se současnou situací mezinárodně-politické scény (Morris – Scheidel 2009: 3). Co se římské říše týče, její studium je spíše interdisciplinární. Dle Pottera musí výzkumníci čerpat mnohdy z různých zdrojů a využívat řadu metod k úspěšnějšímu poznání a popsání tohoto impéria (Potter 2006: 111). K pojetí říše jako mezinárodního systému bude nutno zaměřit se hned na několik složek toho starověkého útvaru, abych mohla lépe prezentovat jeho efektivní funkčnost, popřípadě nefunkčnost a úpadek.

Většina teoretiků v oblasti mezinárodních vztahů se až do nedávna příliš nevěnovala rozsáhlé, avšak mnohdy kontroverzní literatuře, spojené se vzestupem a pádem říše. Dle Buzana tomu bylo nejspíše proto, že vývoj říše nezapadá přesně do známého a používaného mezistátního rámce, používaného k analýze nedávné historie. Dlouho dobu tak nedocházelo k mezidisciplinární výměně názorů mezi studiem mezinárodních vztahů a studiem římské říše (Buzan – Jones – Little 1993: 54). Ke konci sedmdesátých let narostl zájem o pozdní antiku. Badatelé byli schopni téma postavit mimo osnovy institucí, pro něž pracovali. Zájem o toto období se příliš neshodoval s náplní studia běžně nabízené studentům. Vysloveny byly otázky ohledně způsobu výdrže impéria, jeho vztahů s podřízenými národy a také jeho nezdarů (Potter 2006: 1).

Moderní historici římské říše rámovali zprvu svou práci téměř výhradně z hlediska literárních zdrojů. Prvním mezi nimi byl Edward Gibbon (Potter 2006: 100). Postupně začali vědci přikládat menší význam dominantním sociálním

a politickým skupinám, které produkovaly většinu dochované literatury o říši, a zaměřili se na možnost, že i další římscí obyvatelé jako ženy, děti, otroci, městská chudina, rolníci či vojáci, mohli mít svou vlastní historii, nijak diktovanou či zkrášlovanou. Do popředí se tak dostávaly i práce z oblasti archeologie, epigrafie či papyrologie (Potter 2006: 1). Co se tedy samotných zdrojů dějin římské říše týče, informace jsou v posledních letech čerpány z několika druhů materiálů: jedná se o dějepisectví, úřednické záznamy významných událostí, monografie, autobiografie, memoáry či archeologické nálezy (Kepartová 2005: 122).

Římské dějepisectví se v rámci celé historie Říma objevilo poměrně pozdě a své počátky má v seznamech římských úředníků, kteří zaznamenávali důležité události – pozdější roční zápisy. Také se zpočátku zabývalo jen uspořádáním ústních legend a dlouhou dobu zde nebyla snaha shromáždit dokumenty o říši či úsilí pochopit osud římského národa. Řádné prameny začaly nad legendami převažovat poslední dvě století před koncem republiky a zpočátku byly psané řecky (Kepartová 2005: 121-2; Noël 2001: 127). I díky křesťanům se uchovala značná část literatury Říma. Od 4. století našeho letopočtu přijímali římské písemnictví za své a díky opisování, uchovávání a pozdějšímu vynálezu knihtisku se uchovala jeho velká část (Goodman 2007: 25-26).

Údaje o římské ekonomice jsou nerovnoměrné. Literárních zdrojů je nedostatečný počet a listinné záznamy na papýrech a destičkách jsou omezeny jen na několik málo míst (Potter 2006: 284). Dalším zdrojem informací je archeologie. Zahrnuje budovy, akvadukty, přístavy či dochované výrobky. Všudypřítomné amfory svědčí například o lodní dopravě po celém Středomoří. Jiné archeologické nálezy dokazují růst měst a populace během raného císařství. (Temin 2006: 135). Rovněž o vojenské vyspělosti a rozmachu říše svědčí vedle literárních a ikonografických zdrojů archeologické nálezy. Výzbroj vojáků z dob císařství byla hojně nacházena a monumentální systém pohraničních opevnění zanechal trvalé stopy po celém území říše. Známým úsekem opevněné hranice je například hornogermánsko-raetský limes, který spojuje od Bonnu k Regensburgu Dunaj s Rýnem (Cejnková – Komoróczy – Tejral 2003: 4-5).

Cílem práce je tedy analyzovat římskou říši jako systém z externího a interního pohledu a zmapovat jednotlivé ukazatele, které vedly k jejímu formování i pádu.

2 Mezinárodní systém, teorie hegemonie a problematika impérií

V rámci teoretické části se budu věnovat několika termínům, které jsou příznačné pro římskou říši. Abychom mohli nahlížet na říši z vnějšího i vnitřního pohledu, bude zapotřebí zabývat se nejprve problematikou mezinárodních systémů a poté tím, co to je být hegemone³ a impériem.

2.1 Mezinárodní systém a jeho vymezení

Ve studiích mezinárodní politiky se koncepce systému používá především ve dvou významech – tím je mezinárodní systém a světový systém. Výraz mezinárodní systém představuje koncept pro analýzu nebo popis mezinárodní politiky či vztahů. Jedná se i o diplomatickou či vojenskou akci. Termín světový systém je pojem, který slouží k analýze nebo popisu převážně ekonomické světové situace, kdy jsou důsledky pro politické akce odvozeny nepřímou. Jako akademický termín začal být mezinárodní systém přijímán v pozdních 50. letech 20. století. Světové systémy začaly být diskutovány v 70. letech a stále si udržují v akademické obci popularitu. Hatsuse uvádí definici z *Oxford English Dictionary*, kde je systém popisován jako soubor nebo seskupení věcí, které jsou spojené, související či na sobě závislé tak, že tvoří komplexní jednotu. Druhou verzí je, že systém je celý složený z dílů uspořádaných dle nějakého schématu. Tato definice je však podle Hatsuse nedostatečná, protože nebere v úvahu to, co části mocnosti spojuje či rozděluje. Záleží na tom, jak hluboko struktura ovlivňuje své základní jednotky. Otázkou je, jestli vlivy dosáhnou jen na povrch a pouze změny vzorce chování jednotek nebo zda proniknou dostatečně hluboko, aby mohly transformovat i jejich vnitřní struktury. V rámci mezinárodního systému dochází k uvalení omezení na svobodu jednání států a v podmínkách světového systému dochází ke změně povahy jednotek (Hatsuse: 2).

³ Kterým římské impérium nepochybně bylo.

Hatsuse uvádí definici Hedleyho Bulla, kdy systém států je vytvořen tehdy, pokud dva nebo více států mají mezi sebou dostatečný kontakt a mají i dostatečný vliv na rozhodnutí toho druhého či druhých a mohou je přimět chovat se, alespoň v určité míře, jako součást celku. Společnost států existuje, když si je skupina států vědoma určitých identických zájmů a hodnot a tvoří společnost v tom smyslu, že mají pocit vázanosti díky sdíleným souborům pravidel v jejich vzájemných vztazích či sdílených fungujících institucích. Mezinárodní společnost předpokládá mezinárodní systém, ale mezinárodní systém může existovat i přes absenci mezinárodní společnosti (Hatsuse: 2).

Jako dalšího Hatsuse zmiňuje Kaplana, který dle něj vyvinul nejpropracovanější diskuzi o mezinárodním systému. Kaplan využitím pěti proměnných⁴ definuje šest mezinárodních systémů. Prvním je systém rovnováhy moci, druhým volný bipolární systém, třetím pevný bipolární systém, čtvrtým univerzální systém, pátým hierarchický systém v direktivní či nedirektivní formě⁵ a šestým je jednotka systému veto (Hatsuse: 3).

Kaufman uvádí dva extrémní pojetí mezinárodního systému. Prvním je Waltzův pohled, který říká, že díky tomu, že zde nikdy nebyla světová říše, mezinárodní systém byl vždy anarchický a polární. Opačným extrémem je argumentace Watsona, že mezinárodní systém vyplňoval mezičlánkovými stupni hegemonie kyvadlový vzor mezi anarchií na jednom konci a systémem impéria na druhém. Nicméně dle Kaufmana systém zcela charakterizovaný říší nikdy neexistoval – i Čína i Řím na svém vrcholu musely brát v úvahu činnosti nezávislých sousedních států a kmenů. Kaufman definuje tento druhý konec konsolidace systému jako imperiální hegemonii. Jedná se o systém, kdy je jeden celek natolik imperiální v rámci dostatečně velké části systému, aby mohl být hegemonický vůči zbytku (Kaufman 1997: 176).

⁴ Základní pravidla systému, pravidla transformace, klasifikace proměnného aktéra, proměnné schopnosti, informační proměnné (Hatsuse: 3).

⁵ Předpokladem je světový stát, autoritativní nebo demokratický, s koncentrací všech orgánů v centru (Hatsuse: 3).

Mezinárodní systémy jsou definovány převážně principy legitimacy, na nichž jsou založeny jejich jednotky. Povaha jednotek pak určuje míru konsolidace systému. Jedním z principů, na nichž je založena státní legitimita, je princip unitární identity. Pokud dominantní jednotky sebe identifikují jako impéria, mezinárodní normy a praxe musí uznat nejen anarchii mezi impérii, ale i hierarchii mezi říší a jejími různými územími (Kaufman 1997: 181).

Přirozeným důsledkem mezinárodní politiky je systém rovnováhy sil. Opakovaně se objevoval během antické a klasické doby. V některých případech se jednalo o dlouholeté vícepólové zůstatky městských států, jako Babylonie za Chammurapiho nebo Řecko počátkem 5. století př. n. l. Tzv. proto-národní státy tvořily po domestikaci koně multipolární bilanci. V dalších obdobích můžeme nalézt bipolární uskupení, kdy byly v čele například tyto mocnosti: Egypt a Mitanni, Sparta a Athény, Řím a Kartágo (Kaufman 1997: 191).

Než se ve starověku objevily první mezinárodní systémy, svět fungoval na principu před-mezinárodních systémů, kde nebylo možné rozlišovat mezi vnitrostátním a mezinárodním. Jednotky byly příliš malé a vzájemně závislé, navíc nedostatečně hierarchické ve své vnitřní organizaci k tomu, aby mohly vygenerovat vnitřní a vnější politické říše či oblasti. S formací městských států a říší se pak jednotky staly velkými a vnitřně natolik komplexními, aby konsolidovaly vnitřní a vnější politické konstrukce. Vzestup nových typů jednotek, které jsou větší a složitější než skupiny lovců-sběračů a kmenová či náčelnická uskupení z před-mezinárodních systémů, je jeden z hlavních faktorů odlišujících antickou a klasickou éru od předchozí doby. První mezinárodní systémy se tak nezhmotnily do bytí v místech, kde by nic předtím neexistovalo. Rozvinuly se v místech, kde byly produktivita a obchod před-mezinárodních systémů nejvíce rozvinuté a kde populace dosáhla dostatečného rozsahu a koncentrace, což umožnilo novým typům jednotek, tedy městským státům a impériím, začít existovat. Tento první typ mezinárodního systému měl velmi dlouhý průběh a vývoj, který zabral téměř pět tisíc let od vzestupu civilizace Sumeru po vytvoření světového hospodářského systému evropských národních

států v 16. století n. l. Během této doby vzniklo několik verzí starověkého typu systému na různých místech a v různých časových dobách. Desítky národů, kultur a říší se zformovaly a zase rozpadly, stovky měst byly založeny, některá města vzkvétala, jiná upadala. Vedle těchto nových dvou typů jednotek se vyvinuly i kočovné kmeny (Buzan – Little 2000: 163-164).

Mezinárodní systémy zprvu omezovaly limity interakce. Ke zvýšeným kapacitám interakce později docházelo díky technologickému vývoji, do něhož se řadí vynález silnic, kola a vozů, plachetnice a také domestikace zvířat vhodných pro tah. Zvýšená interakce vyplývala i ze společenského vývoje, kdy byla například rozvinuta lingua franca, písemnictví, univerzální náboženství, peníze a úvěrové systémy, obchodní diaspory či primitivní formy diplomacie. Obchod byl více intenzivní oproti před-mezinárodním systémům, produkce byla rozmanitější, poptávka vyšší a rozšířenější. Ne všechny civilizace však prošly identickým vývojem. Inkové ani žádná další civilizace v Americe nevynechali kola a obešli se bez písemnictví. Až do období zaoceánských lodí v 15. století n. l. zde nebyly žádné zásadní proměny v rychlosti, rozsahu nebo nosnosti dopravních technologií. Výměna zboží, informací nebo přesun lidí závisely na rychlosti a nosnosti koní, velbloudů a dřevěných plachetnic (Buzan – Little 2000: 164-165).

Důležitým krokem k formování mezinárodních systémů bylo nahrazení příbuzenských vazeb procesem urbanizace. Decentralizovaný způsob politicko-spoločenské organizace založený na příbuzenství tak ustoupil více centralizované formě, kterou můžeme nazvat druhem státu. Urbanizace způsobila růst měst a díky tomu rostly i městské státy a říše. Tyto dvě jednotky byly větší, koncentrovanější a diferencovanější než jakýkoli typ jednotky, který je předcházel. Vznik městských států a říší jako první typy státu úzce korelují s prvními mezinárodními systémy (Buzan – Little 2000: 167; 169).

Formace městských států je blízce spojena s formací civilizací, kdy se jedná o celé skupiny států, které sdílejí prvky společné vysoké kultury⁶. Civilizace se liší od před-civilizačních kultur větším rozsahem a složitostí. V antické a klasické době lidé vytvářeli ostřejší hranici mezi civilizovaným a barbarským světem než mezi samotnými městskými státy v civilizovaném prostředí. I když je na říši nahlíženo jako na jednotku v rámci mezinárodních systémů, můžeme ji vidět i jako druh hierarchického mezinárodního systému s vlastní správou. Mohou být definovány jako vrchnostní státní systémy, kde nevládne princip rovnováhy sil, ale tzv. princip „rozděl a panuj“ (Buzan – Little 2000: 176-178).

Během této éry se vyvíjel soubor lokálních, regionálních, meziregionálních a tzv. plných mezinárodních systémů, které byly z velké části od sebe odděleny a to i strategicky. Starověký svět obsahoval řadu snadno identifikovatelných plných mezinárodních systémů, ve kterých energicky působila válka, spojenectví, zbraně a mocenská politika. Systémy městských států a říši rostly v klíčových oblastech civilizace a vytvořily místní mezinárodní impéria; tímto růstem také tvořily místní mezinárodní systémy. Vyrostly do regionálních měřítek systémů. Tyto regionální systémy zůstaly v řadě případů zcela soběstačné ve vojensko-politickém a mnohdy i hospodářském a kulturním hledisku. Ve starověkých mezinárodních systémech najdeme čtyři významné typy jednotek. Jsou to městské státy, říše, kočovné a tzv. usazené kmeny. Jednotky jsou velmi rozdílné, co se vnitřní struktury týče, zejména v případě kočovných kmenů. Mohly však být funkčně podobné tím, že si všechny nárokovaly politickou autonomii. Vrchnostní systém zachovává prvky anarchie v samostatných politických jednotkách, které dále existují, ale zároveň musí jednotky formálně přijmout nižší postavení ve vztahu k hegemónovi a postoupit mu některé prvky kontroly nad sebou. Valná část plných mezinárodních systémů této éry strávila většinu času v určité formě imperiální nadvlády. Anarchické systémy se pravidelně hroutily a měnily v říše nebo v lenní systémy. Hierarchie mohla být pevná a těsná, když například Řím či Čína držely přímou kontrolu

⁶ Například jazyk, náboženství.

nad většinou území z tehdy známého světa. Plný mezinárodní systém musí být více méně soběstačný. Znamená to, že má nějaké hranice, v rámci kterých probíhají strategické interakce. Tato hranice se může rozšiřovat nebo smršťovat, ale musí být přítomna (Buzan – Little 2000: 228-233).

Proces toho, jak na sebe jednotky vzájemně působí – zejména jak se interakce usadí do trvalé struktury – nazýváme proces formace. V mezinárodních systémech je většina procesů variantou nebo kombinací základních typů: boj, ohrožení, aliance, výroba, obchodování, vyjednávání, uznání postavení. Vše způsobuje změny politického prostředí. Jednotky antického a klasického období byly mnohem větší a komplikovanější než před-mezinárodní systémy a spravovaly větší rozsah území a zdrojů. Jejich populace byla mnohem větší a hierarchicky se členila na specializované třídy a profesní strukturu. Díky tomu byly státy schopny složitějších a odvětvově více diferenciovaných vztahů se sousedy (Buzan – Little 2000: 216).

Tím, že říše byly široce přijímané a poskytovaly užitečné služby jako obchod, bezpečnost či mír, další jednotky často ochotně přistoupily do systému rostoucí říše a přijaly statut vazalství místo toho, aby bránily svou nezávislost. Říše starověku se však často stávaly nestabilními a byly vystaveny nedostatku vedení nebo nadměrnému dobývání. Pravidelně se rozpadaly do menších jednotek. Hierarchie byla dominantní formou mezinárodního systému a anarchie spíše výjimkou. Důležitým předpokladem, který Buzan zmiňuje, je to, že žádná strukturální fáze není stálá. Anarchie jsou náchylné k centralizaci a říše jsou náchylné k fragmentaci (Buzan – Little 2000: 231-233).

Jak můžeme poznat, že se ve starověku jedná o mezinárodní systém? První důkaz je strukturální. Spočívá v tom, že říše obvykle obsahují řadu dalších jednotek. Některé z jednotek mají určitý stupeň politické autonomie, jiné jsou pod nadvládou. V rámci nich navíc stále existují rozlišovací podjednotky (Buzan – Little 2000: 233).

Pro výstavbu a údržbu velkých říší starověkého světa byly zvláště důležité typy sociálních technologií. Svět zůstával stále velmi roztržštěný jazykově, geograficky a kulturně a vytvoření společných norem tak bylo důležitou součástí říšského procesu. Mohlo se jednat o unitární soustavy měr a vah, standardizaci měny a účetních systémů, společné poštovní služby, infrastrukturu silnic a přístavů, široce praktikované právní systémy či usnadnění obchodu. Tím, že je podporována imperiální prosperita, je někdy podporována i imperiální legitimita. Ještě důležitější jsou sociální technologie rostoucí za hranicemi dílčích jednotek. Mezi ně se řadí vyšší náboženství, peníze, diplomacie, obchodní systémy apod. Sociální technologie spoluvytvářely i před-mezinárodní systémy, ale nedokázaly vytvořit nezbytné infrastruktury k podpoře systematického a rozsáhlého pohybu zboží a informací nebo stvořit širší autoritativní říše. Technologické průlomy zrychlily mezikulturní výměny mezi mnoha oblastmi lidstva, což pomáhalo formovat mezinárodní systém (Buzan – Little 2000: 193-200).

Městské státní systémy mohly poskytovat platformu pro budování impérií. Silné městské státy expandovaly a rozvinuly se v impéria tím, že kontrolovaly další městské státy. Takto vznikla politická uskupení jako Atény, Babylon, Kartágo, Řím či Tenochtitlan. Když se říše rozpadla, zhroutila se zpět na státní úroveň. Nemusela však nutně ohrozit civilizaci. Kolapsy byly obvykle způsobeny jedním či více z celkem tří faktorů: změny životního prostředí podkopávající produkci jídla, drancování území různými kmeny či zhroucení ekonomiky a obchodu (Buzan – Little 2000: 175).

Říše se integrovaly nejen vnitřně, ale i z vnějšku a bylo zde několik způsobů, jak s ostatními státními útvary v rámci mezinárodního systému jednat. Diplomacii nalezneme i ve více hierarchizovaných systémech, kde imperiální centra vykonávají stupně kontroly nad svými vazaly. Institucionální charakter diplomacie se liší od jednoho mezinárodního systému k druhému, ale ve všech případech ukazuje vznik diplomacie ochotu politických jednotek spolupracovat v rámci pravidel nebo zavést prvky mezinárodní společnosti. Vývoj diplomacie má významné důsledky pro interakční kapacitu, protože mechanismus spojený

s diplomacií výrazně usnadnil schopnost politických jednotek komunikovat mezi sebou navzájem. Při absenci diplomatických vztahů existují dvě možnosti: ignorovat se navzájem nebo se střetnout ve válce (Buzan – Little 2000: 209).

K pochopení konceptu mezinárodního systému v celém jeho historickém kontextu je nutné přijmout ústřední význam úrovně subsystému mezi jednotkou a systémem. Svět se nepohnul z rousseauovského stavu přírody rovnou k neorealisticke mezinárodní anarchii. Slabé interaktivní mezinárodní systémy vznikly poměrně brzy, ale po dlouhou dobu fungovaly hlavní síly strukturní logiky téměř výhradně v regionálních subsystémech. V rámci subsystémů byly síly socializace a soutěže intenzivnější. Teoreticky měla subsystémová dynamika vyústit buď v anarchistické subsystémy⁷, nebo ve sjednocující světové říše⁸, které ovládly subsystém. Díky zlepšení kapacity interakce zvětšily subsystémy svůj rozsah a kontakt nakonec vedl k soupeření mocností. Efektivnější subsystémy buď absorbovaly ty méně účinné systémy⁹, nebo s nimi vstoupily do strategického soupeření¹⁰ (Buzan – Jones – Little 1993: 43).

Buzan pro příklad srovnává římskou říši s britským impériem, kdy římské impérium na rozdíl od Británie efektivně eliminovalo konkurenční centra moci a díky tomu představovalo světovou říši; britské impérium oproti tomu operovalo v anarchistické aréně plné konkurenčních států. Během dějin se střídaly vzory světových systémů s anarchistickými mezinárodními systémy. Anarchistické systémy byly často transformovány v impéria. Mezi příklady patří Čína, Persie a Řím. Světové říše se od říší v anarchistickém prostředí liší v tom, že jsou soběstačnými, autonomními jednotkami v rámci světového prostředí. Britské impérium nebylo nikdy samostatnou jednotkou. Vždy bylo součástí mnohem většího systému s nepřetržitými kontakty. Světové říše byly formované v uzavřeném nebo omezeném systému. I když říše Chan a římská říše

⁷ Jako jsou jednotky v podobě řeckých a italských systémů městských států, říše Blízkého východu, evropský systém států (Buzan – Jones – Little 1993: 43).

⁸ Čína, Řím, Persie (Buzan – Jones – Little 1993: 43).

⁹ Toto praktikovala například římská říše.

¹⁰ Jako Řím s parthskou říší.

koexistovaly, obě předstíraly, že každá z nich má v rukou jedinečnou a nespornou moc. Obě dvě považovaly hranice svých říší za hranice civilizovaného světa a věděly o existenci té druhé a udržovaly kontakty nepřímo prostřednictvím obchodu. Žádné impérium ve starověkém světě nebylo nikdy dost soběstačné, jak si představovalo. Tyto dva výše zmíněné státy se spolu s indickou civilizací dotýkaly na svých periferiích. Říše Chan pomocí diplomacie, ekonomické infiltrace a vojenského tlaku směřovala na západ a Řím používal podobné taktiky směrem na východ. Mocnosti tak musely zvažovat důsledky přímé konfrontace, když se jejich zájmy potkávaly (Buzan – Jones – Little 1993: 51-52).

Vznik římského impéria představuje důležitý příklad situace, kdy selže rovnováha sil, o které jsem se již zmiňovala. Buzan uvádí hledisko neorealismu, kdy měly soupeřící politické jednotky, které sledovaly expanzi Říma, začít spolupracovat s cílem udržet Řím v šachu. V průběhu doby velké expanze předstihl Řím svým vlivem řadu samostatných a relativně autonomních regionálních subsystémů. V rámci subsystému, kde vedle sebe koexistovaly jednotky, tak předčil ostatní a rovnováha sil vzala za své. Dosud však nebylo zcela vysvětleno, proč některé státy nevytvořily alianci proti rostoucí síle Říma. Buzan uvádí, že Waltzova teorie o stabilitě anarchického systému a homogenitě interagujících jednotek působících v uzavřeném systému je v tomto případě mylná. Když Řím expandoval, čelil radikálně odlišným politickým subjektům, zahrnujícím barbarské kmeny, řecké městské státy či říše, působící v semi-autonomních subsystémech. Waltzův rámec tedy neodpovídal aréně, ve které Řím expandoval (Buzan – Jones – Little 1993: 54).

Konsolidace římského impéria trvala relativně dlouhou dobu. Římané nejprve vstřebali italský poloostrov, poté se posunuli na západ, kde získali kontrolu nad západním Středomořím a odstranili rivala Kartágo. Teprve poté, co byla jejich vláda zabezpečena na snadněji dobytém západě, začali napadat úspěšně zavedené a civilizované říše a městské státy na východě. Po pohlcení všech těchto území římskou říší je na místě vznést otázku, zda se Římanům

podářilo přeměnit strukturu mezinárodního systému, v němž operovali. I když se římská říše nevztahovala na hranice tehdy známého světa, lze i tak tvrdit, že říše byla skutečně autonomním systémem. Díky tomu dochází k oproštění od zavedeného státocentrického pohledu na svět. Říše je uznávána jako výrazný typ mezinárodního aktéra (Buzan – Jones – Little 1993: 55).

I římská říše se objevila v silně konkurenčním mezinárodním prostředí. Její horizonty byly zprvu lokální. Jeho zástupci však začali myslet na říši v univerzálních podmínkách a uvažovali o ovládnutí celého *Orbis Terrarum*. I když se jim nepodařilo dosáhnout tohoto cíle, povedlo se jim sjednotit několik nezávislých mezinárodních subsystémů do většího subsystému. Od rané fáze Římané museli uznat, že nebyla jiná možnost než rozvíjet vojenské kapacity, aby byla zachována jejich nezávislost vůči ozbrojeným sousedům. Předtím, než Řím sjednotil Středomoří, zde byly i jiné říše či městské státy, které byly v podstatě autonomními systémy nezávislých politických jednotek. Zástupci těchto státních útvarů si byli vědomi toho, že existují i jiné politické systémy, ale jejich cílem bylo zachovat si nezávislost minimalizací vztahů s ostatními státními útvary (Buzan – Jones – Little 1993: 70; 77).

Římanům se podařilo velmi účinně začlenit jednotky z nestrukturované anarchie a jednotky z anarchicky strukturovaných subsystémů do svého hierarchicky strukturovaného subsystému. Říše ukazuje jasný příklad subsystémové transformace, která probíhala v rámci nestrukturovaného anarchického mezinárodním systému (Buzan – Jones – Little 1993: 88).

2.2 Koncept hegemonie

Ve většině mezinárodně-politické literatury je koncept hegemonie používán k označení stavu nerovnováhy moci v mezinárodním systému, kdy je jeden stát natolik silný, že může vykonávat vedoucí postavení v rámci oblasti nebo je schopný nadvlády nad mezinárodním systémem. Má tedy dostatečné

kapacity na nátlak nebo vliv na strukturu mezinárodního systému i jeho jednotek. Mezi tyto kapacity, určující nadřazenost hegemonu patří geografie, přírodní zdroje, ekonomická síla, vojenské schopnosti, technologické výtěžky, dostatečná populace, ale i sociální položky jako je morálka a jednota, kvalita diplomacie či silná vláda (Antoniades 2008: 2-3).

Vývoj pre-industriálních států směrem k hegemonii závisel značně na inovacích. Mezi ně patřilo efektivní využívání železných zbraní a nástrojů či rozvinutá ekonomika a hospodářství. Římská říše se tak postupně vyvinula z kmenových celků v silný hegemonní stát (Morris – Scheidel 2009: 178).

Hegemonie se liší od konceptu kolonizace, kde platí přímá a úřední kontrola či vlastnictví zahraničních teritorií. Pojem hegemonie nezahrnuje formy vlády jako je anexie, okupace nebo akvizice zahraničních teritorií či národů (Antoniades 2008: 3).

Všechny hegemonní říše, kromě Říma, byly kreacemi jednotlivých silných osobností, často uchvatitelů. Dlouhověkost říší a silný post na mezinárodním poli závisely i na vývoji vhodných sociálních technologií pro imperiální administraci. Říše, které toto nedokázaly a byly udržovány jen na základě osobností¹¹, sotva přežily své zakladatele, kdežto ty, které vyvinuly sofistikované systémy správy¹², byly schopné přetrvat několik staletí (Kaufman 1997: 200).

2.3 Problematika impérií

Nyní se zaměřím na problematiku impérií, neboť jejich struktura pomůže pochopit fungování římské říše a její postavení na mezinárodním poli.

Definice říší a imperialismu zůstávají i dnes důležité a kontroverzní zároveň. Termín impérium byl definován v několika smyslech. Může se jednat o formální anexi dobytého území, jakoukoli formu mezinárodní ekonomické

¹¹ Jako byl například Alexandr Makedonský či Chammurabi (Kaufman 1997: 200).

¹² Mezi nimiž je římská říše (Kaufman 1997: 200).

nerovnosti či mezinárodního vykořisťování, dále mezinárodní mocnost či řád nebo rozšíření civilizace. Doyle upřednostňuje behaviorální definici impéria v podobě efektivní kontroly¹³ imperiální mocnosti nad podřízenou společností. Popisuje impérium jako systém interakce mezi dvěma politickými subjekty, kdy první subjekt jako dominantní centrum uplatňuje politickou kontrolu nad vnitřním a vnějším fungováním druhého subjektu, podřízené periferie, v podobě tzv. efektivní suverenity (Doyle 1986: 12-30). Motyl tuto definici doplňuje tím, že dominantní kontrola společnosti v podobě efektivní suverenity je soustředěna v určitých regionech nebo v domovinách uvnitř říše a k překročení funkční dělby práce a vytvoření definiční hranice pro impéria je nutné spravovat nejméně dvě periferní jednotky. Poté může docházet k vymezení struktury. Hovoří o impériu jako o politickém uskupení, které je mezinárodním aktérem a zároveň i strukturovaným politickým systémem s jádrem a periferií (Motyl 2001: 2-17). Tato definice vystihuje mé zaměření v praktické části, kdy budu nahlížet na římskou říši z obou těchto perspektiv.

Zmíněné vztahy politické kontroly nad lidmi obvykle přicházejí se státem, i když kontrola může být někdy stanovena i nestátními subjekty, jako je náboženský řád nebo korporace. Imperialismus pak představuje proces navazování a udržování říše (Doyle 1986: 19; 51). Galtung imperialismus definuje jako systém, který rozděljuje kolektivy a spojuje některé z částí k sobě navzájem v podobě harmonie zájmů a jiné části v disharmonii zájmů nebo dokonce střetu zájmů. Dle něj jsou národy v rámci imperialismu vzájemně propojeny do vzoru, který může trvat nějakou dobu díky množství stabilizujících prvků v rámci interakční konstrukce (Galtung 1971: 81; 94).

Impéria nejsou oproti svazům a federacím organizovány na základě politické rovnosti mezi společnostmi nebo jednotlivci. Vláda jednoho národa určuje, kdo bude vládnout politickému životu jiné společnosti. Politické procesy a výstupy jsou ovládány metropolí (Doyle 1986: 36).

¹³ Formální či neformální (Doyle 1986: 12-30).

Dle Motyla se svět skládal a skládá z centra a periferních národů a každý národ má také své centrum a periferie. Imperiální říši popisuje jako hierarchicky uspořádaný politický systém s centrem a jádrovou elitou, které dominují periferním elitám. Centrum zároveň slouží jako prostředník pro vzájemné interakce periferií a proudění zdrojů z periferií do jádra a zpět. Vztahy mezi centrální a periferní elitou mají tedy centristickou strukturu (Motyl 2001: 4). Chápání impéria jako centristického uspořádání mezi jádrem a periferiemi dle Motyla utváří představu impérií jako politických systémů. Skládají se totiž z různých jednotek, které jsou však součástí koherentního celku. Jednotky mají určená konkrétní místa v rámci impéria. Vztahy mezi centrem a periferiemi jsou pak strukturovány tak, aby řádně definovaly systém jako celek. Motyl tedy impéria shrnuje jako strukturálně centralizované politické systémy, kde jádro ovládá periferie a slouží jako prostředník k vzájemným interakcím (Motyl 2001: 22). Galtung pak uvádí pět druhů imperialismu v závislosti na typu výměny mezi centrem a periferiemi. Jedná se o druh politický, ekonomický, vojenský, komunikační a kulturní (Galtung 1971: 91).

Imperiální vláda může být formální či neformální. Formální představuje ovládnutí připojením a vládu koloniálních guvernérů za podpory metropolitních vojáků a místních spolupracovníků. Jedná se tedy o podstatné vměšování do personálního osazenstva a politiky periferie. Tento model Doyle nazývá římským. Neformální vláda představuje kontrolu vykonávanou nepřímo, praktikovanou prostřednictvím úplatků a manipulace se spolupracujícími elitami směrem k právně nezávislé periferní domácí i zahraniční politice. Jedná se o aténský vzor (Doyle 1986: 135).

Doyle uvádí celkem tři způsoby, jak si může centrum impéria udržet území, která byla dříve zvyklá jednat a existovat svobodně a dle svých vlastních zákonů. Prvním způsobem, jak si je metropole může udržet, je vyplenění oblastí. Druhá možnost je žít v místech osobně a třetí je umožnit územím a jejich obyvatelům fungovat dle svých vlastních zákonů, respektovat je a vytvořit v zemi vládu složenou z přátelsky nakloněných zástupců vůči impériu. K udržení

území pomáhal i fakt, že byly periferie oproti metropoli impéria slabé, a to převážně v technologiích a sociální diferenciaci. V kombinaci spolu s nedostatkem centrálního vedení bylo pro jednotlivá území obtížné zahájit široké obranné kampaně proti imperiálnímu zasahování (Doyle 1986: 37;132).

Impéria jakožto politické systémy jsou založeny na skutečném nebo hrozícím použití síly k získání přebytků od svých poddaných. Imperiální elity používají získané peníze k udržení moci, stavby infrastruktury a také distribuují prostředky mezi výsadní skupiny v imperiální hierarchii. Pre-industriální říše se liší od ostatních imperiálních systémů tím, jak extrahují přebytky úspor prostřednictvím relativně primitivních vojenských a komunikačních technologií. Nemohly tak podpořit velké vládnoucí instituce a zajišťovaly si tedy moc podporováním zájmů společenství mezi elitami uvnitř říše. Byl zde patrný i smysl pro imperiální členství založeném na participaci v dodržování kulturních a symbolických systémů říše a uctívání vládce. Dle Woolfa tyto říše představovaly jako první tzv. přítokové struktury, kdy i přes omezenou moc měly dostatečné zásoby hotovosti, výrobků a zemědělských produktů pod svou kontrolou. Římská říše odpovídá tomuto popisu (Woolf 1992: 283).

Impéria však neslouží jen jako zastřešující politický komplex, ale fungují i v podobě účinného mechanismu pro přesun zboží a zajištění bezpečnosti svých částí i obyvatel. Systémové spojení jádra a periferií umožňuje pohyb investic, zboží i lidí. Impéria byly schopné dokonce vyrovnávat rozdíly uvnitř říše pomocí přesouvání prostředků z bohatších regionů do chudších. Prostřednictvím metropolitních sil a dílčích aktérů proniká do periferií vedle ekonomického prostředí i prostředí sociální a kulturní. Mezi aktéry se řadí obchodníci, misionáři, vojáci či byrokrati (Motyl 2001: 23; Doyle 1986: 37).

Galtung uvádí, že centra bývají často více rovnostářská a demokratičtější než periferie, a proto se více lidí soustředí směrem k centru, kde se cítí být více podílející se na současném stavu věcí. Zde jsou navíc výsledky a plody imperialistických struktur více rovnoměrně rozděleny (Galtung 1971: 100). Dle Doyleho obohacuje centrum více sebe než periferie. V centru je

koncentrováno větší bohatství než kdekoli v periferiích (Doyle 1986: 37). Centrum periferie pak slouží spíše jako přepravní pás pro hodnoty. Většinu z obchodních styků mají s centrálním národem a považují se za jeho partnery, ne však s jinými periferiemi. Interakční struktura probíhá jen mezi jádrem a periferiemi a chybí mezi periferií a jinými periferiemi. Tato nepropojenost periferií je pak využívána centrem ve svůj prospěch a pomáhá mu lépe udržovat systém pod kontrolou (Galtung 1971: 84; Motyl 2001: 16). Tím, že jejich komunikace probíhala jen skrze jádro, se zabraňovalo tomu, aby se spojily kterékoli dvě periferie proti jádru. Tak se periferie stávaly spíše konkurenty než partnery (Doyle 1986: 37). Politické konzultace, vojenská spolupráce či bezpečnostní opatření mezi periferiemi nebo mezi periferií a jinou politickou jednotkou probíhala výhradně pod vedením centra. Nicméně zcela oddělené nebo izolované periferie nebyly. V impériích vše souviselo se vším a docházelo zde ke každodenním lidským kontaktům (Motyl 2001: 16-17).

Motyl uvádí, že dokud proudí zdroje z periferie do jádra a zpět do periferie, říše funguje efektivně. Přestane však být fungující, jakmile jsou toky narušeny a prostředky se nashromáždí v periferii nebo v jádře. K udržení říše by stát neměl být vojensky oslaben či mít byrokraticky nafouklé jádro, čímž by byl méně schopný řešit problémy vlády centrální i lokální. Hrozí zde ztráta kousků území například kvůli vnější agresi či vnitřním osvobozeneckým bojům (Motyl 2001: 48; 54). K přetrvání impéria bylo důležité vyvinout takové politické zřízení, aby bylo v zájmu říše jako celku (Doyle 1986: 137). Takováto impéria jsou stabilní tehdy, když obě strany, vládnoucí i ovládaní, přijmou imperialistickou myšlenku. Tato vláda je pak legitimní. Udržení nelegitimní vlády totiž vyžaduje více úsilí, než vláda legitimní, protože jsou mnohé zdroje využívány a vyčerpávány na udržení moci, místo toho, aby byly použity na jiné, praktičtější účely. Je tedy výhodnější praktikovat vládu legitimní. Říše sice může být držena pohromadě hrubou silou nějaký čas, ale náklady na to často mohou způsobit vyčerpání impéria či jeho totální kolaps a rozdělení do více legitimních lokálních nebo národních jednotek (Kaufman 1997: 182).

Dle Motyla je dalším způsobem, jak může impérium zaniknout, situace, kdy periferie začnou výrazně komunikovat mezi sebou. Impérium existuje tak dlouho, dokud jsou tyto vztahy slabé, bezvýznamné či neexistující. Impérium je připodobněno k velkému stroji, skládajícímu se ze vzájemně závislých částí. Jsou uspořádány ve velmi křehké rovnováze (Motyl 2001: 22).

Fontana uvádí celkem tři způsoby expanze impéria: prvním z nich je založení konfederace nebo ligy několika států. Tato metoda byla praktikována Etrusky či Aitóly. Druhým způsobem je dobývání národů a jejich přeměna v subjekty, nikoli v partnery. Tuto politiku praktikovaly Atény a Sparta. Třetím je učinit ze států své společníky, partnery. Tato metoda byla vyvinuta Římany (Fontana 2000: 320).

Mezi tzv. nespojitá impéria, která často zahrnují i zámořská území a jsou volně uspořádaná, řadíme římskou říši. Kontinuální říše měly oproti Římu výhodu v podobě efektivních mechanismů k prosazení společné obrany; římská říše však byla obklopena velkým množstvím vody a tuto výhodu postrádala. Byla tak nucena ponechávat vojska trvale podél hranic (Doyle 1986: 37; Motyl 2001: 4).

Římské periferie zahrnovaly dva typy států. Na západě to byly velké kmenové společnosti nebo barbaři. Na východě se nacházely civilizované státy, patrimoniální monarchie a frakcionované republiky. Primární slabostí kmenových společností na západě nebyl nedostatek jejich vnitřní politické jednoty, ale spíše nedostatečná sociální diferenciacce a tím pádem i jejich malý rozsah. Společnosti postrádaly produktivitu a zdroje k tomu expandovat mimo svou obec. Propojení mezi obcemi v rámci širší kmenové oblasti byla nejasná a bez hospodářské interdependence. Útvary neměly ani jednotný politický systém. Tato politická dezorganizace byla pro Řím nutná, aby si mohl oblasti snadno podmanit a vládnout jim přímo. Díky politickým, ekonomickým a kulturně-sociálním silám šířícím se z Itálie směrem k periferiím se impérium mohlo integrovat na nadnárodní úroveň v různorodých oblastech říše. Římané nehleděli na impérium jako na oblast, k níž náleží formálně anektované

provincie, ale jako na svazek složený z území, na kterých Řím uplatňoval svou moc (Doyle 1986: 30; 89-93).

Impérium však mohlo být pro své periferie i lákavé. Nabízelo dobré vyhlídky pro jednotlivé oblasti. I přesto, že je někdy římská říše označována jako utlačitel periferní elity, Galtung s tím nesouhlasí a uvádí, že jim naopak struktura říše přinesla postavení ve formě garance sféry moci. To vedlo k absenci osvobozeneckých hnutí vůči imperiální vládě (Motyl 2001: 23-24).

Burian zmiňuje celkem tři kritéria důležitá pro existenci impéria, konkrétně pro římskou říši. Zaprvé, schopnost římské politické elity řídit impérium způsobem, aby byla zachována jeho územní celistvost, dále byl zabezpečen vnitřní klid, bezpečnost říše a jeho hospodářská prosperita. Určující byl i vyspělý životní standard obyvatel. Druhým kritériem je vztah obyvatel k impériu a k jeho zachování. Třetím je postoj Říma ve vztahu k barbarskému světu (Burian 1994: 9).

Během antické a klasické doby převažovala impéria agrárního typu, obvykle obsahující centrum města s různým stupněm správní a vojenské kontroly nad svými sousedy. Agrární impéria měla svá jádra v oblastech husté populace a vysoké zemědělské výroby, kde se často vyskytovaly i hlavní dopravní trasy či splavné řeky. Dle Buzana byla jednou z motivací pro budování impéria touha ovládat obchodní trasy a vybírat daně. Obchod stimuloval vzestup měst tím, že se tvořilo centrum bohatství, výroby a poptávky. Imperiální kontrola byla většinou příznivá pro obchod, protože poskytovala ochranu a zvyšovala poptávku a produkci zboží. Daňové příjmy z obchodu pak financovaly vojenskou sílu říše. Říše byla sice hegemonelem a pohružovala si území, ale zároveň poskytovala služby na oplátku: bezpečnost obchodních cest, dodávky surovin, ochrana proti barbarským nájezdníkům, poskytování veřejných statků¹⁴ a vojenské poptávky po zboží a službách. Agrární impéria nebyla jediná. Impéria antické a klasické doby byly v některých ohledech pozoruhodně flexibilními jednotkami. Neměly

¹⁴ Silnice, chrámy, ražení mincí, vlastnická práva, lingua franca, normy pro míry, váhy a hodnoty (Buzan – Little 2000: 176).

ani pevné zeměpisné hranice ani jednotnou míru vnitřní politické kontroly. Můžeme vidět úplnou absorpci území jádrem, různou míru kontroly v zahraničí i pouhou hegemonii na vnějších okrajích. Neměly jednotnou suverenitu v rámci pevné hranice a zahrnovaly tedy spektrum jednotek od zcela podřízených, přes semi-nezávislé po jednotky pod silným vlivem (Buzan – Little 2000: 176-177).

2.4 Barbarizace a modely vztahů Germánů s římskou říší

Pro lepší pochopení vztahu římského impéria vůči germánským územím se budu nyní krátce zabývat barbarizací a modely vztahů těchto oblastí s římským centrem. Barbari a jejich vztah vůči Římu silně formovali impérium, což vedlo i ke změnám ve společnosti či armádě.

Termín barbarizace je připisován jevu, který se odehrával v pozdně římské společnosti. Jednalo se o službu vojáků v římské armádě, kteří však pocházeli z oblastí vně impéria. Aby se skutečně jednalo o barbarizaci, musel být počet barbarů v římské armádě statisticky významný, vykazovat vzestupnou tendenci co se počtu týče a musí se projevovat ve všech strukturách velení a ne jen v řadách vojáků. Všechna tato kritéria plnila římská armáda již od poloviny 4. století našeho letopočtu. Širší definice barbarizace se týká celé římské společnosti, která byla na sklonku antiky pod silným vlivem barbarského elementu. Nejnápadnější podobou pak bylo usazování barbarů na římském území. Autor tvrdí, že barbarizace nepřinesla zkázu impériu, ale naopak představovala jedinou možnost zachování římské říše jako celku a následně pak i příležitost ke sjednocení Evropy (Doležal 2008: 160-162).

2.4.1 Germánské kmeny závislé na Římu

Jako první model Doležal uvádí model *Sugambri*, kdy byla využita silná římská převaha, která vedla k porážce kmene. Docházelo k částečné anihilaci.

Poté následoval přesun zbytků území do říše. Svou roli zde hrála i úplná etnická dezintegrace, kdy politickou vůlí římské strany dochází k zániku kmenových struktur a kmen přestává existovat jako celek. Jeho obyvatelé jsou rozděleni po skupinách a později využiti jako zdroj pro pomocné jednotky nebo jako pracovní síla. Jméno kmene je zapomenuto. Římané však nepokládali úplnou romanizaci kmene za prioritní. Patrně kmeny neshledávali jako výrazně nebezpečné anebo chtěli uchovat bojové kvality jejich obyvatel (Doležal 2008: 173-174).

Druhým modelem závislým na Římu je *Tungri*. Po dohodě s Římem se kmen usadil na římském území a byl zcela podřízen římské provinciální správě. Dosáhl ale určitého statusu s garancí zachování původní etnické struktury. Ani zde nebyl romanizační tlak silný. Díky tomu mohl kmen žít dle svých vlastních zvyklostí (Doležal 2008: 173-174).

Třetí zástupce tohoto závislého modelu je nazván *Ubii*. Jeho právní status byl dán spojeneckou rovnoprávnou smlouvou, na jejímž základě byl kmen přijat do říše a Římané vůči němu praktikovali politiku důvěry a podpory (Doležal 2008: 173-174).

2.4.2 Germánské kmeny částečně závislé na Římu

První model, částečně závislý na Římu, Doležal uvádí pod názvem *Batavi*. Právní status má spojenecký a přátelský, *socii et amici*. Římané nechávali takovéto kmeny úmyslně žít dál v původních sídlech na exponované hranici říše. Říši z toho plynuly dvě výhody – kmen a jeho území sloužil jako nárazníková zóna a zároveň dodával zdatné pomocné jednotky, které byly vhodné pro boj s Germány za Rýnem. Takovéto kmeny byly sice osvobozeny od všech poplatků, ale nejsevernější části římské hranice musely hlídat zcela zdarma. Dodávané pomocné kohorty byly navíc pro římskou armádu levnější než kohorty legií. Z římského hlediska nebyla úplná romanizace a politické podrobení kmene

žádoucí, protože jistá forma autonomie podporovala morálku a loajalitu kmene a to nejen k plnění funkce strážení hranic. Úplná romanizace by zavinila deteriorizaci kmene a navíc celý projekt úplné romanizace by byl mnohem nákladnější. Tento model měl však i rizika – především citlivost kmene na dodržování všech bodů smlouvy s Římem. Druhým rizikem je strategická poloha kmene mezi říší a svobodnou Germánií, která by mohla svěst k nestabilitě (Doležal 2008: 174-175).

Dalším modelem byl *Frisii*. Kmen sídlil za římskou hranicí ve svobodné Germánii, ale i tak se ocitl v zóně silného římského vlivu. Římané sice měli prostředky k tomu kmen zničit nebo jej podrobit, ale neměli o to zájem. Takováto akce by byla zbytečně náročná, vedla sice k posunu hranic za Rýn, ale okupace by byla nákladná a vytvoření mocenského vakua v oblasti by mohlo přivést do těchto míst jiný, méně vstřícný a zvládnutelný kmen. Římanům v tomto modelu postačil fakt, že se kmenu nepovede rozšířit své území směrem k Rýnu do míst, která Doležal nazývá demilitarizovanou zónou či územím nikoho. Tato území pak mohou dál sloužit jako ochranné nárazníkové pásmo pro říši (Doležal 2008: 174-175).

2.4.3 Nezávislé germánské kmeny

Tento model zahrnuje kmeny, které byly na římském centru politicky zcela nezávislé. Dle vlastního uvážení a dané situace kmeny podnikaly proti římskému impériu nepřátelské akce nebo s ním naopak uzavíraly smlouvy. Do této skupiny zařazuje Doležal značnou většinu germánských kmenů, které měly s říší společné hranice nebo ležely poblíž impéria. Politika Říma byla vůči těmto kmenům spíše pragmatická a pružně reagovala na konkrétní situace (Doležal 2008: 176).

Římská říše tedy představuje hierarchizovaný systém podřízených jednotek a v rámci středomořské a evropské oblasti působila jako hegemon vůči dalším politickým jednotkám. Jak tedy římská říše fungovala jako systém

a impérium v praxi během vrcholu císařství a pozdějšího úpadku? Co vedlo ke změně mezinárodního systému, ve kterém se rozpadla západní část impéria a kde se začaly konsolidovat nové politické celky, které formovaly pozdější středověkou Evropu?

3 Římská říše a její období rozkvětu

Římské císařství se po dobu své existence neustále formovalo a zažilo období rozkvětu a období úpadku. Nyní se pokusím zmapovat první období říše, kdy stálo impérium na vrcholu a jeho systém fungoval efektivně. K zmapování poslouží jednotlivá odvětví systému, která dokazují úspěšné formování římského impéria a jeho mocenské pozice na mezinárodním poli.

3.1 Impérium a jeho politický systém

Římané složili svět jednotlivých městských států s vlastními politikami a vizemi v novou mentální geografii. Impérium bylo spolkem více než dvou tisíc městských států na ploše kolem 3,5 milionu km² se zhruba 60 miliony obyvatel. Během období principátu dosáhla říše největšího územního rozmachu. Její hranice rozdělovaly Evropu na dvě kulturně i politicky odlišné části – římský svět s bohatými provinciemi a barbarské populace vně impéria. Svůj mocenský potenciál opírala říše o kvalitní vycvičenou armádu, prosperující hospodářství a vyspělou infrastrukturu (Ando 2000: 68; Cejnková – Komoróczy – Tejral 2003: 1; Dahlheim 2006: 149; Marcellinus 2002: 31).

Císařství bylo jako monarchistický režim založeno Augustem v roce 27 př. n. l. a přetrvalo až do zániku říše. Období císařství je děleno na principát označující relativně liberální monarchii prvních dvou století a dominát představující absolutní monarchii (Noël 2001: 20). Císařství v době principátu vykazovalo nezpochybnitelné úspěchy, které mu zaručovaly přízeň značné části obyvatel říše. Po předešlých vleklých vnitrostátních problémech došlo k obnově mírových životních podmínek, nastolení vnitřního klidu a existenční jistoty. Rovnováha a blahobyt říše byly lehce narušitelné jak vnitřními nepokoji, tak útoky z vnějšku. Období rozkvětu impéria je výslednicí příznivé souhry endogenních a exogenních činitelů (Burian 1994: 30; 65). I když se během prvních dvou století existence císařství objevilo několik povstání, drtivá většina

z nich se objevila jen v omezených oblastech a nebyla nijak výrazná. Provinciální loajalita bývala spíše pravidlem než výjimkou. Pro rozkvět říše v prvních dvou stoletích je důležitý i fakt, že impérium dokázalo udržet své hranice v bezpečí (Hekster 2008: 11). Toto období ztělesňovalo éru velké politické i hospodářské prosperity a rozkvětu římské kultury. Rozmachu pomohl právě Augustem nastolený mír, který podnítil hospodářský rozvoj. Tento *Pax Romana*, který trval s menšími přerušeními až do 3. století n. l., umožnil expanzi populace a ekonomiky. Piráti na moři a bandité na souši byli potlačováni a otevřely se tak velké příležitosti obchodu (Hughes 2004: 32-33; Kincl – Urfus 1990: 48).

Římané neměli psanou ústavu a byli loajální tradicím. Byli od počátku zvyklí na vládu, jejíž podoba se neustále vyvíjela a první tři století našeho letopočtu probíhaly ve znamení experimentů a postupné formace (Potter 2006: 127). Senát měl oproti dřívější době již jen nepatrnou moc a měl i malou pravomoc při výběru císaře. Bylo však stále nezbytné, aby jej senátoři uznávali. Císař se v období principátu musel svým chováním zavděčit senátu i lidem, aby v říši vládl klidový stav. V principátu byly ještě patrné pozůstatky předchozího republikánského zřízení, a proto bylo zapotřebí, aby se císař nestavěl do pozice absolutního monarchy. Dobrý císař musel i přes svou pozici a moc alespoň předstírat podřízení zákonům. Dále se od něj očekávala mírnost, zdrženlivost, péče o město Řím a ochrana říše a její cti (Potter 2006: 144-152). Dalšími úkoly císaře bylo rozšiřování říše, zachování právního míru a nábor vojáků. Jednotlivá města říše byla v určitém smyslu samosprávná a císař do jejich záležitostí zasahoval pouze v případech, když nabyl dojmu ohrožení jejich stability. Se stabilitou totiž říše stála a padala a nepřítelem se tak stal každý, kdo narušil vnitřní mír impéria (Dahlheim 2006: 63).

K udržení nového právního řádu bylo potřeba souhlasu všech sociálních vrstev. Jednalo se například o vojáky, vděčící císaři za čest a jmění, obyvatele měst přijímající přiděly obživy a hry, občany italských venkovských obcí, kteří uvítali konec občanských válek a nakonec provinciály ctící univerzálního vládce jako zachránce, který je svým vládnutím zabezpečil. Císařové považovali za svou

povinnost dokazovat svou legitimitu i legitimitu říše a ujišťovali poddané, že rozkvět měst přináší blaho jim a říši (Dahlheim 2006: 31; 78).

Jednotu a moc Římanů podporovala i víra v božský původ římského národa. Víra v to, že jsou římské počátky spojené se světem bohů, dodávala Římanům sebevědomí. Římský patriotismus ukládal potřebu povinnosti a odhodlání každého obyvatele říše klást zájmy nad vlastní cíle a obětovat vše pro dobro a svobodu římského státu (Burian 1994: 45). Někteří Římané si dokázali představit, že by bylo možné podmanit si celý svět a vládnout mu. Vytrvalost říše byla výsledkem důkladnosti, s jakou Římané odstranili předchozí politické systémy a jednotlivé kulturní identity u oblastí, které si podmanili. Římané se lišili od všech svých předchůdců právě svou důkladností, se kterou u svých poddaných vytvořili nový svět, který znamenal pro většinu z nich více než ten ztracený. Římané uvedli v chod státoprávní myšlení, ideu nadřazenosti mezinárodního řádu a vizi věčného míru mezi lidmi (Dahlheim 2006: 18-23; Morris – Scheidel 2009: 185).

3.2 Městský život

Ve městech byl politický a sociální život v této době mnohem intenzivnější než v dřívějších kmenových společenstvích. I když měl i své stinné stránky, nabízel mnoha říšským obyvatelům příležitost podílet se na celospolečenském bohatství. Venkovské obyvatelstvo takovou příležitost nemělo a jeho úkolem bylo vytvářet hodnoty, které se rozdělovaly mimo ně. Blahobyt říše vycházel z úsilí širokého spektra různých kategorií výrobců. Města říše byla oproti jiným státním celkům poměrně rozlehlá, což svědčilo o prosperitě. Obyvatelstvo metropolí jednotlivých území říše¹⁵ dosahovalo statisíce obyvatel, menší města¹⁶ kolem desetitisíců. Řím byl největším městem

¹⁵ Konstantinopol, Antiochie, Alexandrie atd. (Dahlheim 2006: 116).

¹⁶ Paříž, Lyon, Londýn (Dahlheim 2006: 116).

říše a měl téměř milion obyvatel a až do počátku 19. století jej velikostí nepřekonalo žádné jiné město na světě. Řím mohl být tak velký proto, že byl hlavním městem nejen Itálie, ale i Středomoří (Burian 1994: 62; Dahlheim 2006: 116-117; Morris – Scheidel 2009: 190).

Města byla nejen monumentálním prostorem příležitostí, ale pomáhala rovněž šířit politické a kulturní ideály impéria v podrobených oblastech. Města umožnila dříve mobilním národům usadit se a přijmout civilizované praxe zemědělství. Rovněž usnadňovala kulturní transformaci, zavedení římského modelu práva a místní samosprávy v oblastech, kde dosud nebyla silná centrální kontrola. Města představovala pro správu římských provincií rozhodující organizační princip, bez kterého nemohl systém fungovat (Potter 2006: 253). Během prvních dvou století se zdálo, že je peněz v říši nadbytek. V centru i periferiích investovaly místní elity velké částky do užitkových i okrasných staveb. Moc říše a císaře se musela zrcadlit v nádheře měst. Během republiky nebylo běžné stavět takovéto budovy v provinciích (Dahlheim 2006: 59; 77).

Bohatla velká obchodní města s mořskými a říčními přístavy a sociálně pestrou společností. Na prvním místě stál Řím díky darům císaře a ziskům z daní či pachtovnému. Klasická města jako Athény nebo Řím se staly závislými na obchodu na moři a importu materiálů a potravin. Například do Říma bylo ročně dovezeno kolem 200 000 tun pšenice z Egypta, Afriky, Sicílie a Černého moře. Tento import podporoval rozvoj přístavů, majáků a skladišť (Buzan – Little 2000: 198; Dahlheim 2006: 60).

Řím byl hlavním motorem dálkového obchodu a nejbohatším trhem v říši. Možná i díky bezplatným přidělnům obilovin byla posílena koupěschopnost obyvatel Říma. Schopnost vládce zajistit pravidelné dodávky potravin měla za následek oblibu císařů mezi obyvateli města. Řím neměl ani žádné zvláštní přírodní zdroje a velký počet jeho obyvatel přežíval a rostl díky využívání zbytku impéria. Řím měl i poměrně strategickou polohu - díky vzdálenosti a pomalému tempu cestování byl chráněn před útoky barbarů nebo povstaleckých generálů (Goodman 2007: 37; Morris – Scheidel 2009: 37; 186-187). Řím měl dlážděné

ulice, čističky odpadních vod, zásobárny vody a protipožární ochranu kvalitnější než evropské mocnosti 19. století (Temin 2006: 133).

3.3 Ekonomický rozkvět císařství

V 1. století n. l. tvořilo Středomoří do značné míry nejen politickou, ale i ekonomickou jednotku. Woolf uvádí, že někteří lidé spatřují politickou ekonomii jako jediné spojení mezi řadou lokálních ekonomických systémů, zatímco jiní vidí římskou říši jako dobře integrovaný ekonomický systém, kde politická ekonomie hrála důležitou roli a sjednocovala trhy v zemi (Woolf 1992: 283). Gerathy nazývá Římany racionálními ekonomickými aktéry v dobře integrovaném tržním systému (Geraghty 2007: 1036). Potter nepovažuje římskou ekonomiku za homogenní entitu. Existovaly zde regionální rozdíly mezi územími v hospodářské činnosti a úspěchu, což naznačuje, že ekonomika nebyla jednotně integrovaná. Spíše se jednalo o propojení regionálních ekonomik. Tento druh vzájemné propojenosti odlišuje říši od jiných starověkých ekonomik (Potter 2006: 286; 297). Řím byl také prvním útvarům, který na západě Evropy vytvořil širokou oblast, kde byl obchod konečně relativně bezpečný. Ekonomickou jednotu představoval měnový standard společný téměř všem částem říše (Goodman 2007: 78; Temin 2006: 148).

Římská ekonomika byla rozsáhlá, různorodá a také sofistikovaná v mnoha postupech. Nálezy papyrů dokazují, že byly v říši prováděny složité účetní procesy. Vzhledem k širokému využití trhů se zbožím a pracovního a finančního kapitálu v rané římské říši je patrné, že zdroje říše byly využity relativně efektivně. Klíčové bylo použití různých technologií, které podporovaly produktivitu říše. V impériu vládla fascinace technickým pokrokem. Mezi nejpůsobivější inovace patří beton, římský oblouk, primitivní jeřáby na náklad lodního zboží, rozsáhlé povrchové doly, římské olivové lisy, sklářství, sladovnické pece apod. (Goodman 2007: 77; Potter 2006: 286-87; Temin 2006: 147).

Z ekonomického hlediska spočinul osud říše na bedrech provinciálů. I tak dokázal císařský režim vytvořit ve svých mimoitalských územích dobré podmínky, díky kterým se provinciálové mohli podílet na rozvíjejícím se blahobytu. Mezi konzumenty hodnot patřil hlavně Řím. Zdrojem státní pokladny byly císařské provincie, podíly z válečných kořistí, zisk z císařských statků, dolů apod. Pocit vlastního vzestupu převládal u provinciálů až do počátku 3. století. Prosperita v jedné oblasti ovlivňovala další odvětví. Rozmach městského života stimuloval rozvoj lámání a zpracování kamene, výrobu pálených a nepálených cihel a těžbu i tavení rud (Burian 1994: 60; 63).

Téměř po celou dobu existence římské říše neexistovala v podstatě jiná ekonomika než zemědělsky založená. Zemědělská produkce a územní vlastnictví byly nejužnavanějšími zdroji bohatství (Noël 2001: 111; Potter 2006: 284).

3.3.1 Obchod za hranicemi a uvnitř říše

Obchod se rozvíjel uvnitř i vně říše. Dle archeologických nálezů, kdy bylo nalezeno velké množství římského zboží od Dunaje až ke Skandinávii, je evidentní, že byl evropský prostor ekonomicky propojený s římskou říší. Římané nejprve navazovali obchodní kontakty s oblastmi úzce svázanými s říší – pobřeží Severního moře a území severně od Dunaje. Nicméně postupem času se obchodní styky rozšířily na prostor euroasijský. Poptávka Říma po hedvábí a koření přinesla trvalý tok zboží do říše a ukazovala vládnoucí konsenzus euroasijského mezinárodního systému. Různá centra civilizace se stala lidnatější, sofistikovanější a produktivnější a tím jejich poptávka po zboží vzrostla spolu se schopností poskytovat další zboží na oplátku (Buzan – Little 2000: 220-223; Wolters 2002: 91-94) .

S růstem rozmařilosti a přepychu v římské společnosti se rozvíjel obchod s orientem. Zaměřoval se na dovoz luxusního zboží. Jednalo se o exotické parfémy, masti, perly, drahokamy, slonovinu či ebenové dřevo. Řím například

utratil stovky sestercii ročně za obchod s Indií, kdy bylo pro bohaté římské občany dováženo koření a šperky a Řím naopak vyvážel keramiku, zlato, stříbro, víno a otroky (Burian 1994: 63; Hughes 2004: 31). Mezi nerozšířeněji dovážené zboží patřilo hedvábí. První setkání Římanů s hedvábím se odehrálo už před naším letopočtem. Brzy se stalo populární u žen i mužů. Hedvábí se stalo módním začátkem 1. století n. l. a díky tomu si Římané začali uvědomovat, že kdesi na okraji světa je Čína. Obě země však mezi sebou neměly vojenský nebo politický kontakt (Buzan – Little 2000: 222; Liščák 2000: 25-27).

Velmi důležitým ekonomickým procesem starověkého světa byl obchod. Obchod generoval některé poměrně sofistikované procesní formace, jako byly obchodní diaspory. Jako instituce měly obchodní diaspory přispět k překonání kulturních překážek v obchodu na dálku a usnadňovat vytváření sítí důvěry a bezpečnosti. Obchod se tak zefektivnil (Buzan – Little 2000: 213; 219). Pro celkové hospodářství rané římské říše byl přínos středomořského obchodu značný. Řím totiž nedokázal vyprodukovat dostatečné množství obživy a materiálů, aby zabezpečil sám sebe. Většina středomořských měst živila své obyvatele z toho, co se vyprodukovalo v jejich blízkosti, kdežto Řím byl výjimkou. Značná část obchodu se omezovala na sousední oblasti, ale Řím byl zásobován z několika míst říše. Nejčastější byl obchod s obilím. Ve vrcholném období říše zajištění zásobování Říma vyžadovalo celé flotily lodí, které dovážely obilí ze Sicílie, severní Afriky a Egypta (Goodman 2007: 72; 76).

3.3.2 Specializace hospodářství a rozvoj měst

Díky římské nadvládě se rozšiřovaly techniky a plodiny i na území, kde nebylo hospodářství tolik rozvinuté ani specializované. Do severních provincií se tak dostal systém střídání plodin nebo šlechtění tažného dobytka. Celkový dopad vedl často ke zvýšení průměrné produkce oblasti. Kolem Rýna bylo rozšířeno pěstování pšenice a intenzivně se zde zakládaly zahrady. Dovezeny sem byly lepší odrůdy jablek, hrušek, třešní a broskví a několik druhů zeleniny a koření

(Morris – Scheidel 2009: 195; Wolters 2002: 86). Na mnoha místech říše docházelo ke specializaci výroby. Například v severní Africe se specializovala výroba olivového oleje a kapacita byla nastavena převážně pro export do jiných částí impéria (Potter 2006: 285).

Valná většina měst byla střediskem místního i širšího obchodu a koncentrovala se zde výroba. Základní výrobní jednotkou byly malovýrobní. Řím vzkvétal díky rozsáhlému trhu a pravidelnému zásobování obilím, surovinami a luxusním zbožím ze všech koutů říše. Obyvatelstvo bylo spokojené i díky četným stavebním projektům financovaných státem, které zajišťovaly zaměstnání chudině, a také díky pořádání zábav pro obyvatelstvo (Burian 1994: 51; Goodman 2007: 38).

Říše byla protkaná sítěmi silnic, které však sloužily primárně k vojenským účelům. Měly propojovat dobytá území, kam se mohly snadno a rychle přemístit legie. Většina silnic vedla hluboko do vnitrozemí a teprve tam spojovala města. Dopravní prostředky jako povozy tažené voly či mezky byly poměrně drahé, a proto se mnohdy zboží dováželo po moři. Systém silnic dosáhl plného rozsahu kolem roku 200 n. l. a představoval asi 90 000 kilometrů zpevněných cest a 300 000 kilometrů silnic všech tříd. Přírodní překážky nepředstavovaly vždy problém, hory byly proráženy a mostní oblouky překlenuly i široké řeky. Silnice byly hojně využívány i poddanými k snadnému přesunu z místa na místo. Komunikace velmi urychlovaly pohyb po říši, kdy bylo možno urazit až 75 kilometrů denně (Buzan – Little 2000: 195; Dahlheim 2006: 57; Gibbon 1983: 36).

3.4 Vojenská síla impéria

Vznik římského impéria byl podmíněn útočnou akceschopností jeho armády. Bylo potřeba účinně chránit hranice říše a zasáhnout i v případě vnitřních rozběrů. Armáda představovala největší a nejúčinnější organizovanou sílu v římské politice a zosobňovala kombinaci hierarchie, výcviku, jasné velitelské struktury, disciplíny a flexibility. Zároveň se stala důležitým zdrojem

císařské moci a její podpora tvořila i ničila císaře. Skládala se z osob všech skupin římské společnosti a sloužila jako prostředek pro sociální mobilitu obyvatel. Vojenské výdaje zastávaly největší podíl z římského státního rozpočtu. V době rozkvětu říše tvořily více než polovinu státních výdajů. Armáda však byla i sama zdrojem příjmů do státní pokladny a to ve formě válečné kořisti. Navíc vojáci pomáhali při stavbě infrastruktury, kontrolovali těžbu drahých kovů apod. (Burian 1994: 37; Morris – Scheidel 2009: 192-194; Potter 2006: 205; 220).

Vojáci sloužili v oblastech, které byly obyvatelům Středomoří známy jen přibližně. Díky úspěchům se vojenské těžiště přesunulo ze středomořského prostoru směrem na sever. Nicméně vzhledem k omezení interakce měla vojenská dynamika jen omezený rozsah. Žádný vojensko-politický proces nebyl rozšířen po celém prostoru Eurasie. Vojenská dynamika se omezovala na subkontinentální oblasti. Římská síla tak mohla dosahovat k britským ostrovům nebo k Persii, ale nedosáhla k Indii nebo Číně. Výhodou římského impéria oproti nepřítelům byla silná disciplína a výcvik jeho armády (Buzan – Little 2000: 218; Dahlheim 2006: 103; Potter 2006: 215).

Císařové si byli vědomi, že se jejich vláda bez podpory vojáků neobejde a že zároveň armáda může představovat skryté nebezpečí. Proto bylo třeba si udržet její věrnost. Vedle žoldu se přízeň vojáků získávala mimořádnými peněžitými dary při zvláštních příležitostech. Armáda představovala příležitost pro dlouhodobé existenční zajištění. Lze ji označit za profesionální a díky výcviku vojáků za akceschopnou. Vysokou úroveň podporoval i dobrovolný vstup do armády, tím pádem se přidávali z velké části skuteční zájemci. Podmínkou vstupu do armády za principátu bylo římské občanství¹⁷ a lékařsky prověřený zdravotní stav (Boatwright – Gargola – Talbert 2004: 326; Burian 1994: 34). Armáda rovněž sloužila jako prostředník mezi centrální mocí a provinční populací. Vojáci byli důležití při předávání římských hodnot

¹⁷ V pozdním císařství při najímání barbarů už nehrálo roli.

a romanizaci obyvatel. Složení římské armády odráželo kulturní, právní a sociální stav (Potter 2006: 222).

Vedle silné armády měla říše i ochrannou hranici *limes Romanus*. Římská říše viděla nezbytnost v soustavném zdokonalování ochrany pohraničních pásem. Zajištění bezpečnosti hranic bylo od poloviny 1. století n. l. pro říši velmi důležité. *Limes Romanus* měl jako pomezí pásmo oddělovat barbarikum od římského území a byl chráněn systémem opevnění. Představoval hlavně vojenskou hranici říše a nešlo o politickou hranici, jak ji vnímáme dnes. Římané se považovali za pány i na území, která nebyla přímou součástí impéria. *Limes* nebyl postaven, aby striktně odděloval říši od barbarika, ale aby chránil impérium před útoky. I přes vojenskou přítomnost byl prostupný oboustranně mírovým kontaktům. Římské tábory sloužily i jako východy cest do sousedících zemí. Podél limitu se táhla silnice, která umožňovala rychlé spojení s případně ohroženým místem. Podél ní se nacházely vojenské opěrné body, které byly v kontaktu. Nebezpečí útoku barbarů říši trvale ohrožovalo, a tak byla převážná část z římské armády stanovená poblíž hranic – až 25 z celkových 28 legií. *Limes* sloužil i k regulaci dopravy osob a zboží. První dvě století existence císařství spíše převládaly mírové vztahy s obyvateli za limitem (Burian 1994: 38-39; Cejnková – Komoróczy – Tejral 2003: 5; Wolters 2002: 76).

Umístování jednotek na hranicích říše pomáhalo rozvoji blízkých měst. Armáda stimulovala ekonomickou produktivitu a přilákala mnoho výrobců a prodejců poblíž svých táborů. Díky tomu, že vojáci utráceli část svých platů za místní výrobky, proudilo oběživo do provincií, díky čemuž se tyto oblasti rozvíjely. Pokud vojáci nebojovali, trávili čas stavěním silnic či staveb poblíž místa jejich usazení (Boatwright – Gargola – Talbert, 2004: 371; Goodman 2007: 78; Temin 2006: 141). Římské územní výboje se odehrávaly v nepravidelných intervalech po celé rané císařství a to pokaždé, když císař potřeboval významný vojenský úspěch pro posílení svého postavení (Goodman 2007: 272).

3.5 Říše a její provincie

Pojem *provincia* původně představoval posláni či funkci svěřenou úředníkovi. Již před začátkem letopočtu¹⁸ označoval oblasti ležící mimo Itálii, které byly spravované dotyčným úředníkem (Noël 2001: 74). Zejména od počátku 2. století zdůrazňovala císařská administrativa ideologii sjednocení, která měla z říše vytvořit všeobjímající kolektiv s minimalizovanými rozdíly v kultuře a společnosti a s důrazem na podobnost vztahu každého jednotlivce k císaři. Řím uspěl, pokud se podrobené národy poddaly římskému vlivu. Říše zůstává silná tak dlouho, dokud jsou s ní její subjekty spokojeny. K posílení pocitu jednoty měl přispívat i fakt, že všem územím vládl jeden císař¹⁹. Nicméně obyvatelstvo provincií i přes římský vliv a romanizaci nikdy nevytvořilo národnostně kompaktní celek (Ando 2000: 38; 58; Burian 1994: 92; Goodman 2007: 94).

Ando nazývá provinční poslušnost vůči římské nadvládě ideologickým konstruktem. Lidé sdíleli komplex přesvědčení, které udržovalo římskou představu společenského řádu. Díky Římem nastaveným hodnotám identifikovali obyvatelé říše sami sebe jako členy komunity. Římské impérium si získalo poslušnost svých subjektů i apelováním na principy legitimacy. Římské centrum tedy upřednostňovalo racionální vládu, protože mělo za cíl vládnout oprávněně. Vláda impéria věnovala značné prostředky na komunikaci se svými subjekty. Provinciální správci zřídka potřebovali pomoc vojenské síly, protože podrobené státy, spojené v jeden celek, rezignovaly na naději o obnovení jejich nezávislosti a většinou pak ani neuvažovali o své existenci jako o odlišné od existence Říma. V prvních dvou stoletích představovaly nespokojenosti zanedbatelné minimum (Ando 2000: 4-7). Řím nespoléhal jen na vojenskou převahu a územní dobytí, kde šířil svůj vliv. Vyvinul i propracovaný systém aliancí nejen na podporu rozšíření oblastí, ale i aristokratického způsobu vlády na územních hranicích říše. Vývojem byrokracie a vládnoucí elity získalo impérium širší sociální základnu,

¹⁸ 227 př. n. l. (Noël, 2001: 74).

¹⁹ Po rozdělení impéria na dvě části tento prvek vymizel.

což umožnilo lepší integraci (Buzan – Jones – Little 1993: 71; Buzan – Little 2000: 178). Pro provincie bylo začlenění do římského státního celku z hospodářského hlediska většinou výhodné a blahodárné. Díky tomu mnohé z nich svým ekonomickým významem předstihly Itálii, kterou vyčerpávalo lidnaté město Řím (Češka 2000: 11).

Samotná invaze proměnu provinciální společnosti nezpůsobila. Byla potřebná postupná proměna idejí a pád režimu dobytého území. Provinciálové vydali Římu svou zem a obyvatele a přestali tvořit někdejší politickou společnost. Jejich města tak existovala dál, ale politické obce zanikly. Území se stala součástí impéria pod jednotným názvem, vlastní, vládou a právem. Obzvláště na germánském území bylo nutno zcela převrátit stávající pořádek kmenů, aby je mohl Řím ovládnout (Dahlheim 2006: 48; De Coulanges 1998: 366-376). Římané nenastolovali panství v provinciích nezištně. Cílem bylo vytěžit z území co nejvíce pro státní prospěch. Zároveň však Řím nabízel provinciálům odpovídající podíl na prosperitě římského hospodářství. Mezi provinciemi a městy vládla hierarchie, nebyly totiž v rámci říše identické a lišilo se jejich právní postavení. Hierarchie však nebyla rigidní. Tím docházelo ke zřetelnému soupeření mezi sousedními městy, kdy se snažily navzájem předstihnout v postavení a prestiži (Burian 1994: 84; Potter 2006: 256).

Římské impérium mělo příznivé vztahy i s některými územími za svými hranicemi. Tato území z vlastního rozhodnutí hledala záštitu v Římě. Impérium pro ně představovalo ochránce. Dle Buriana světovládné postavení římské říše nacházelo ohlas i ve velmi vzdálených končinách. V 1. století n. l. tak například přicházeli poslové králů z Indie²⁰. Úspěchem římské zahraniční politiky bylo i jmenování vazalských králů sousedících zemí, což posilovalo mezinárodní pozici Říma (Burian 1994: 43-44).

Po staletí byla římská provinční vláda založena na představě, že každé město v provincii by mělo jednat a vládnout samostatně. Řím praktikoval imperiální vládu s minimální byrokracií. Na rozdíl od jiných starověkých monarchií, kde byl silný centralismus a slabost periferií, Řím nekontroval jeho

²⁰ O přátelské vztahy se tak usazovali například Bastarnové, Skythové a knížata Sarmatů (Burian 1994: 44).

provincie ustavením správy v každém městě. Římské impérium bylo jedinečné v tom, že považovalo kontrolu prostřednictvím nátlaku za zbytečnou a nejednalo se tak o klasickou podobu centrální správy (Ando 2000: 3; Potter 2006: 161; 240). V tomto případě by se tak dalo o římské říši hovořit jako o specifickém hierarchickém mezinárodním systému, kde hegemonem bylo město Řím.

Po celém území říše byli místní úředníci a radní odpovědní za vybírání daní či za vybavení a dodávky pro všechny vojenské jednotky procházející územím. Povinnosti k ústřední vládě koexistovaly s vysokou mírou místní autonomie. Města si sama dohlížela na veřejné budovy, udržování přívodu vody, místní právo a pořádek (Boatwright – Gargola – Talbert, 2004: 370). Každé město mělo k dispozici své vlastní příjmy, ale nestačily pro podporu všech aspektů občanského života, a tak byly doplňovány finančními příspěvky ze strany místní elity. Města měla zodpovědnost za údržbu silnic a musela být pohostinná pro římské hodnostáře, kteří sem zavítali. V naléhavých případech musela poskytnout rovněž zásoby či suroviny, když to potřeby říše vyžadovaly (Potter 2006: 254-255).

Viditelná snaha provinciálů o individuální integraci do politické struktury impéria se projevovala v jejich zájmu o získání právoplatného římského občanství. Římané nabízeli občanství jako odměnu pro ty, kteří přijali římskou kulturu nebo se přidali do řad armády. Udělení občanství přineslo významná privilegia a ochranu (Ando 2000: 4; Burian 1994: 84). Rozsah, s jakým Římané udělovali občanství, byl ve starověkém světě neobvyklý. Původně bylo nutné narodit se jako Říman. Poté se k občanům přidali latinští sousedé, následoval zbytek Itálie a až poté bylo občanství udělováno občanům bez rodinných vazeb k Římu. Pozoruhodné bylo i udělování občanství otrokům (Goodman 2007: 132). Rok 212 je spatřován jako jeden z nejdůležitějších kroků ke sjednocení říše. Všichni svobodní obyvatelé říše se od tohoto roku stali právoplatnými římskými občany. Kolektivní občanství bylo zásadní v tom, že udělalo římské právo univerzální. Občanství však představovalo nejen privilegia, ale i povinnost sloužit celý život Římu (Dahlheim 2006: 107; Hekster 2008: 83).

Důkazem toho, že se provincie mohly podílet na tvoření říše a jejího blahobytu, je i fakt, že se císařem stávali i provinciálové. Prvním takovým provinciálem na trůně byl Traianus, poté Hadrianus. I senát měl na konci 2. století n. l. z poloviny provinciální osazenstvo (Burian 1994: 94; Morris – Scheidel 2009: 186).

Několik svébytných kultur podrobených oblastí impérium uznávalo, ale ne všechny kultury byly pro Římany stejně hodnotné. Nebylo to tak, že by považovali některé národy za podřadné, ale viděli barbarskou kulturu jako protiklad civilizace stojící mimo svazek lidství a některé zvyky se staly z hlediska jejich představ o civilizaci neakceptovatelné. Například praktiky druidů v Galii a Británii byly postaveny mimo zákon a potlačovány (Goodman 2007: 125-126). Přední starostí Římanů se stalo i šíření užívání latiny. Používání starých nářečí bránilo barbarům ve stykách s okolním světem a brzdilo pokrok v jejich zemích. Díky latině byli lépe schopni interagovat s jinými jednotkami (Gibbon 1983: 26-27).

Římská říše nepodceňovala své sousedy ani během svého vrcholného a klidového období. Na některá území uplatňovala diplomacii. Vzhledem k fyzickým limitům interakce ale probíhala diplomacie jen v rámci regionů. Diplomacie představovala důležitý proces starověku a probíhala ve většině oblastí civilizace (Buzan – Little 2000: 223). Římané rovněž praktikovali geografické průzkumy a vojevůdci v příhraničních oblastech říše měli za úkol shromažďovat co nejvíce zeměpisných informací o nepřátelích a dodávat je Římu. Mezi obyvateli sousedních zemí měli i své zvědy, kteří sledovali případné nebezpečí (Dvorník 2001: 136-140). K získávání co nejčerstvějších zpráv a rychlému doručování rozkazů sloužila státní pošta s pobočkami ve všech rozsáhlých državách. Stanice se zřizovaly ve vzdálenosti kolem pěti mil od sebe a každá z nich měla k dispozici ve stájích čtyřicet koní. Díky střídání koní bylo možné urazit po římských silnicích až sto mil za den. Pošta rovněž sloužila k ovládnutí obyvatelstva a k ovlivňování veřejného mínění (Dvorník 2001: 123; Gibbon 1983: 36).

4 Římská říše a úpadek jejího mocenského systému

Rozkvět impéria končí společně s posledními adoptivními císaři, kdy jej vystřídala vážná, i když časově limitovaná krize. Říše se ocitla pod rostoucím náporom cizích etnik, k jejichž poražení bylo nutné zefektivnit armádu. Institut vlády se ocitl v krizové situaci kvůli neschopnosti soustředit se na vnitřní problémy, mezi něž patřila zvýšená kriminalita, zhoršení životních podmínek, nedisciplinovanost v armádě či občanská nekázeň. Důležitým mezníkem jsou markomanské války, které proměnily římsko-germánské vztahy. Narušení mírových podmínek se dotklo různých oblastí. Markomanské války jsou často považovány za předchůdce stěhování národů. Vpády germánských skupin poukázaly na neefektivní rozmístění římského vojska v rámci obrany říše. První krize sice po určitém čase odezněla a poměry se uklidnily, nicméně dřívějšího vrcholu už říše znovu nedosáhla a během pozdního období impéria přišla krize pro impérium definitivní (Bednaříková – Melounová 2014: 27; Burian 1994: 119; Wolters 2002: 98).

4.1 Formování politické sféry a přechod v dominát

Římská říše se jistým způsobem transformovala po celou dobu své existence. Právě schopnost přizpůsobovat se podmínkám vnitřních a vnějších hrozeb přineslo impériu dlouhodobou životnost. Ve třetím století se staly vnější hrozby výraznějšími a řešení situace a reagování impéria muselo být pružnější a rychlejší. Impérium muselo neustále reagovat na diskontinuitu. Mnoho krizí říše za svou existenci překonala, ale z problémů 4. a 5. století se už nevzpamatovala a dřívější rozsáhlé a mocné impérium padlo (Hekster 2008: 86).

Počátky krizových období se objevovaly již koncem 2. století a plně se rozvinuly od období tzv. vojenských císařů, kdy říši paralyzovala anarchie. Náznaky toho, že vrcholná éra říše spěje ke konci, se objevovaly už dříve, kdy docházelo například k silným prohloubením majetkových rozdílů mezi

městskými elitami (Bednaříková – Melounová 2014: 5). Anarchie se projevila v tom smyslu, že se armáda sice stala na úkor císařské moci hlavní mocenskou silou říše, ale priority a cíle jejích jednotlivých formací se značně lišily. Důsledkem anarchie se stalo rychlé střídání císařů, kteří nebyli schopni upevnit poměry v říši, protože je velmi brzy armáda zbavila moci či života. Nedostatkem, který ztěžoval chod impéria, byla neefektivní metoda zajištění hladkého a nenásilného přechodu moci z jednoho vladaře na druhého. Teoreticky měl nového císaře vybrat senát, ale v reálu byli císařové závislí na podpoře armády. Názory armády a senátu na osobu dalšího císaře se často lišily. Narůstající počet uzurpací vyvolával konflikty mezi kandidáty o nejvyšší postavení v říši, navíc armáda přestala být zárukou jednoty říše a vnitřního klidu a stala se destabilizačním prvkem. Občanské války, které pramenily ze soupeření uchvatitelů, narušily vnitřní bezpečnost římského impéria a přinesly vhodnou příležitost pro nepřátele k intervenci. Oslabení císařské moci vedlo k rozkladu centralistických správních struktur impéria. Ztrácel se rovněž respekt k platným zákonům a autorita státu poklesla (Burian 1994: 124-125; Grant 1997: 24-26).

Od druhé poloviny 3. století se pak začala rodit nová forma vlády, dominát. Pojem dominát vznikl v 19. století a je výtvozem německého filologa a historika, Theodora Mommsena. Počátek tohoto druhu vlády je připisován roku 284, kdy se císařem stal Diocletianus. V době nástupu Diocletiana na trůn byly poměry v říši chaotické. Císařská moc potřebovala posílit, aby byla schopna obnovit vnitřní pořádek impéria. Došlo tak k přesunu dalších kompetencí do rukou císaře (Bednaříková – Melounová 2014: 28; Burian 1994: 133-135). V čele státu od té doby stáli císařové s absolutní mocí. Za Diocletianovy vlády bylo jeho postavení vůči poddaným úředně vyjádřeno titulem *dominus et deus*, neboli „pán a bůh“. Císař se stal jediným zákonodárcem a nejvyšším soudcem a mohl kontrolovat všechno náboženské dění (Marcellinus 2002: 33).

Reformy dominátu reagovaly na poměry období všeobecné krize. Mezi ně patří Diocletianovo ustavení tzv. tetrarchie. Jednalo se o systém vlády dvou

panovníků s titulem augustus²¹ a dvou vládců s hodností caesar. Rozdílem mezi posty bylo právo vydávat zákony – to měli jen augusti. Každý z nich pak samostatně rozhodoval o vojenských i civilních záležitostech ve své určené části říše. Tetrarchie a její nástupnický řád spočívala na zásadě, že císařem má být jen zdatný válečník a to nejprve ve funkci caesara a poté až augusta. Caesar totiž nahrazoval augusta ve funkci a byl pak zvolen nový caesar (Bednaříková – Melounová 2014: 31; Češka 2000: 34). Tetrarchie měla za cíl vyloučit hrozbu uzurpací. Případným uchvatitelům poskytovala příležitost získat císařskou hodnost, čímž se měla utužit jednota říše. Absolutní charakter moci císaře spočíval v tom, že vládce nebyl za svá rozhodnutí nikomu odpovědný. Stal se středem státu a uzavřel se před zbytkem říše i dvorem. Správu říše měl v rukou výhradně císařský aparát a senát se přestal podílet na administrativní činnosti. Administrativní činnost byla zefektivněna vytvořením menších celků území, do jejichž záležitostí nemusel císař trvale zasahovat. Správci měli dostatečnou pravomoc řešit lokální záležitosti sami (Burian 1994: 137-139; Dahlheim 2006: 79).

Tetrarchie se však příliš dlouho neudržela. Další císař tak byl opět jediným vládcem impéria. Konstantin utužil vojenský režim v říši, nechal byrokratizovat ústřední císařský správní aparát a zesílil i tlak státu v zasahování do běžného denního života měst i venkova. Konstantin viděl v náboženství jednotící prvek pro otřesenou konsolidovanost říše. Odklonil se od pohanského kultu a přešel k toleranci všech státoporných náboženských směrů, primárně křesťanství. Jeho cílem byl jednotný stát s totožnými politickými, vojenskými, hospodářskými a věroučnými zájmy a pouty. Úspěšná existence říše si vynucovala větší počet zásahů císaře do různých sfér ekonomických i sociálních struktur. V hlavním zájmu totiž stála otázka jednoty říše. Císař si byl vědom toho, že hospodářský a sociální stav se mohou stát nejen významnými integračními činiteli, ale mohou mít i funkci opačnou, dezintegrační. Diocletianus i Konstantin se tak věnovali hospodářským otázkám a snažili se udržet efektivitu římské ekonomiky. Aktivita

²¹ Figurující jako vyšší členové císařského kolegia (Bednaříková – Melounová 2014: 31).

v řešení problematiky ekonomiky se lišila od principátu tím, že se nesoustředila jen na problémy daní a stav mincovnictví, ale zaobírala se mnohem širším spektrem hospodářských problémů. Zásahy do života vrstev společnosti byly rovněž silnější než v době principátu (Burian 1994: 142-146).

Půlstoletí vlády Diokletiana a Konstantina je často prezentováno jako období revoluce, kdy se tvořila nová forma říše. Došlo ke komplexní sérii reforem celého mechanismu vlády. Definitivně vymizely poslední pozůstatky někdejšího republikánského zřízení, které se držely ještě během principátu. Došlo k oddělení civilní a vojenské hierarchie, senátoři pozbyli vládních míst. Jejich funkcí se pak stalo pouze prokonzulství území apod. (Marcellinus 2002: 32; Potter 2006: 192; 201). V 5. století se pak hlavní prioritou říše stala snaha obnovit ztracenou imperiální moc, stabilizace kmenových skupin a oslabení jejich nezávislosti. Říše byla rozdělena na dvě části, východní a západní, které se staly rivaly. Kvůli trvalým konfliktům mezi císaři obou částí nebyla římská moc dostatečně pevná, aby zvládala vnitřní i vnější hrozby (Penrose 2006: 241). Této problematice se pak budu věnovat konkrétněji v jedné z následujících kapitol.

4.2 Sociální sféra říše a její proměny

Absolutistické tendence dominátu ovlivnily i sociální strukturu. Poddaným svobodným občanům bylo vymezeno přesné zařazení, které se stalo v průběhu 4. století v různých skupinách závazným i pro jejich potomky. Velký pozemkový majetek byl i nadále převážně v držení senátorského stavu a v rostoucí míře se dostával i do rukou církve (Burian 1994: 154).

I když byla senátorům za dominátu sebrána zbylá opravdová politická moc, jejich ekonomického postavení se to výrazně nedotklo. Došlo například k odstranění suverenity senátu nad některými senátními provinciemi. V průběhu pozdního impéria a jeho krize se snižoval význam většiny měst, čímž klesla

i společenská důležitost stavu městských zástupců, dekurionů²² (Burian 1994: 155; Češka 2000: 35). K jejich úkolům stále patřila zodpovědnost za odvody daní, které si stát nárokoval z městského katastru půdy. V případě nezdaru při výběru požadované částky museli zbytek doplatit z vlastních soukromých finančních zdrojů. Z této prestižní funkce se tak stalo nevídané břemeno. Říše potřebovala zachovat samosprávnost měst, neboť nedotovaná administrativa ulehčovala státnímu rozpočtu. Městské samosprávy ztrácely politický význam a společenskou prestiž. V mnoha městech tak přebírali úlohu radních biskupové a křesťanská církev jako taková. Úpadek měst však s sebou přinesl i úpadek řemesel (Bednaříková – Melounová 2014: 38; 50).

Pro existenci impéria byla početná vrstva řemeslných výrobců a zemědělců životně důležitá. Spolu s živnostníky umožňovali pohyb zboží z místa výroby ke spotřebiteli. Znevolňovací procesy však nejvíce zasáhly tyto vrstvy. Řím byl nucen omezovat faktické osobní svobody skupin, na nichž závisel ekonomický stav impéria. Narušil se tak dřívější princip mobility a prostupnosti sociálních vztahů v říši. Tím se blokovaly možnosti vzestupného rozvoje římské společnosti. Sociálně ekonomická situace ve 4. století byla výhodná jen pro úzkou část populace – císařský a vojenský aparát. Většina obyvatel impéria se s životními podmínkami smířovala pod dojmem sílícího nebezpečí ze strany barbarů. Říše totiž i v pozdní antice představovala pro obyvatele nejsilnější záštitu (Burian 1994: 155-156).

Reakce na sociální situaci byly různé. Kolóni sbíhali od půdy, radní se vyhýbali svým povinnostem vůči městům, majitelé velkostatků a mocné osobnosti se vyhýbali placení daní a plnění dalších povinností. Ani hrozba barbarů nepřiměla bohaté občany daně platit. Někteří občané dokonce prchali k barbarům, kde doufali v příhodnější životní podmínky. Někteří se stali lupiči a přepadávali obchodníky se zbožím. V nejzápadnějších částech říše se utvořily

²² Za principátu stáli vážností hned za senátorským a jezdeckým stavem (Burian 1994: 155).

ozbrojené skupiny, které zabíraly a parcelovaly velkostatky a bojovaly proti římské armádě (Bednaříková – Melounová 2014: 55).

I když si část obyvatel zachovala i nadále relativně vysoký životní standard, ekonomický faktor se neprojevil jako unifikační činitel a hospodářský rozvoj neposiloval jednoznačně existenci světového impéria, ale ani ji přespříliš neohrožoval (Burian 1994: 157).

4.3 Ekonomická sféra a její problémy

V pozdní antice posílil římský stát svůj dohled nad ekonomickou sférou a dokonce rozvinul svou výrobní činnost, mezi níž patřila například výroba zbraní, cihel či tašek. Pozdní říše se změnila ve složitý byrokraticko-vojenský mechanismus a rostly tak nároky na zdroje financí. Různé daně, cla či konfiskace majetku odsouzcenců, které byly běžné za dob principátu, za dominátu kvůli rostoucím potřebám státu již nestačily. Bylo nutné vytvořit nový daňový systém, který by postihl co největší okruh poplatníků. Zároveň se měla určit přesná pravidla pro výměr jejich povinností, aby se nemohli úředníci dopouštět podvodů ve svůj prospěch. Hlavní tíhu daňového břemene nesli venkované. Základem ke stanovení výběru daní se stal nový soupis půdy a výše daně se odváděla dle plošné míry (Burian 1994: 147). Tuhý daňový systém se stal pro obyvatelstvo velmi špatně snesitelným. Základní jednotku představovala pozemková daň v naturáliích, daň z hlavy a vedle pravidelných dávek i daň živnostenská na různé tíživé úkoly státu. Tlak na poplatníky se stával více a více nesnesitelnější (Grant 1997: 43; Marcellinus 2002: 35).

Úlevy od daní byly poskytovány jen v nejnútnejší míře a to nejčastěji sirotkům či vdovám. Dalším ekonomickým tlakem na obyvatelstvo byl za dominátu fakt, že řemeslníci museli plnit především státní objednávky a zabezpečit přednostně chod odvětví, která byla nezbytná pro zásobování veřejnosti. Odvod naturálních dávek na zásobování Říma a armády fungoval již za principátu, ale za pozdního císařství nabýval na významu. Zajišťoval totiž

státu přímé dodávky potřebných potravin a v potřebné výši. Naturalizace daňového systému byla výhodná v tom, že stát nemusel řešit stav hodnotných peněz, které byly kryté reálným obsahem drahého kovu. Mělo se tak předejít přechodu z eventuálních finančních těžkostí v otevřený krizový stav (Burian 1994: 149-152). Tíživé situaci občanů pomáhalo ustanovení, kdy každé pětiletí či při nástupu vlády nového císaře byly státem promíjeny daňové nedoplatky. Římem v pozdní antice neustále zmítala inflace (Bednaříková – Melounová 2014: 36).

Během dominátu docházelo ke snahám odstranit negativní jevy v říši. Císařové se museli často rozhodovat mezi potřebami výroby potravin spolu se zásobováním a požadavky obrany říše. Pro zásobování říše bylo výhodné dědičné připoutání kolónů k půdě, kdežto potřebám armády toto silně nevyhovovalo. Široké vrstvy obyvatelstva chudly, zvětšovala se i chudoba státu a drobní daňoví poplatníci nedokázali zajistit potřebné státní příjmy. Stabilizaci římské ekonomiky znesnadňovaly přesuny rostoucího počtu lidí z venkova do měst, kteří doufali v lepší životní podmínky (Bednaříková – Melounová 2014: 56; Burian 1994: 150).

Počátkem 5. století dopadla neblahá měnová situace na obyvatelstvo velmi silně. Západořímská říše se prakticky vzdala vydávání drobné měny²³. Transakce se staly riskantní a pracnou záležitostí. Slabá a špatně řízená ekonomika byla neschopná čelit požadavkům doby (Grant 1997: 44; 47).

4.4 Provincie a jejich nová podoba

Severní území říše byla ekonomicky méně rozvinutá, méně urbanizovaná a méně zalidněná než jižní oblasti Středomoří. Oblasti byly jen velmi obtížně schopny platit dostatečné daně centru. Císařové se snažili řešit krizi všemi možnými způsoby. Říše byla například rozdělena na čtyři části (Morris –

²³ S výjimkou úplně nejmenších bronzových jednotek (Grant 1997: 44).

Scheidel 2009: 187). Pozdější římskou říši tak tvořila praefektura²⁴ Galská a Italská v západní části říše a Illyrská a Východní na východě říše. Toto rozdělení mělo odpovídat původnímu členění na obvody ovládané tetrarchy. Název *provincia* pro nejmenší administrativní jednotku říše zůstal zachován, nicméně původní provincie principátu byly rozděleny na menší celky a nové vznikly i v Itálii. Oproti principátu tak byl celkový počet provincií vyšší navzdory ztrátě území Dácie. Rovněž rozdíl mezi Itálií a provinciemi během dominátu zmizel. Itálie už v rámci říše neměla privilegované postavení a její území bylo rozděleno do několika provincií a dvou diecézí. Pouze Řím a Konstantinopol tvořily zvláštní administrativní jednotky. Jejich obyvatelé měli privilegia co se zásobování a daní týče (Bednaříková – Melounová 2014: 33). Správcové provincií už nepodléhali císaři, jako tomu bylo během principátu. Provincie se seskupily v diecéze, kterých bylo za Diocletiana celkem dvanáct (Češka 2000: 35).

4.5 Křesťanství a kultura pozdního císařství

Jedním z hlavních mocenských faktorů pozdní antiky je vztah Germánů k západní říši a císařské moci, na který se později zaměřím. Druhým činitelem bylo křesťanství. V momentě, kdy bylo v říši přijato, se spolupráce mezi římským státem a církví i přes některé těžkosti upevňovala a rozvíjela. Pro církve představovalo impérium nejlepší základ pro další rozvoj křesťanství. Nastolením dominátu a přeměnou státu v absolutní monarchii došlo k zostření vztahů mezi státní mocí a křesťanstvím. Postupně se však křesťanství stalo ve vnitřním chodu impéria významným činitelem a jeho působnost nemohla být císařským režimem dále ignorována. Odmítavý postoj křesťanů vůči císařskému kultu se nepodařilo zlomit a křesťanství se tak stalo destabilizačním prvkem (Burian 1994: 158; 162; 203). Křesťané byli pronásledováni a ze strany císařů vycházela snaha křesťanství vymýtit. Křesťanství však nabývalo silnějších pozic, mělo své

²⁴ Praefectura byla největším územně správním celkem pozdně římského impéria (Bednaříková – Melounová 2014: 33).

příznivce ve všech provinciích i vrstvách obyvatelstva a disponovalo dobrou organizací (Bednaříková – Melounová 2014: 44).

Značný podíl na úspěchu křesťanství v římské říši a zrodu křesťanské Evropy je připisován císaři Konstantinovi. V roce 311 byly ediktem ukončeny perzekuce a křesťanům dána svoboda vyznání; o dva roky později toto stvrdil Edikt milánský. Spor mezi státem a náboženstvím skončil vítězstvím křesťanů. Císař si uvědomoval moc a vliv církevní organizace. Užší spolupráce s církví se měla stát jedním z garantů vnitřní stability říše (Burian 1994: 163-164; Goodman 2007: 421). Sbližení postojů církve a pozdně antické říše vytvořilo novou vnitropolitickou situaci, která se značně odlišovala od politického dění principátu. Nejvyšší představitelé státu totiž upustili od víry v tradiční božstva, což mělo silný propagační dopad na různé vrstvy římské společnosti (Burian 1994: 185). Konstantin sice neučinil z křesťanství státní náboženství, ale svou maximální podporou zahájil proces srůstání křesťanské církve se státem. Z církve se stala právnická osoba, která mohla legálně získávat majetek a volně s ním zacházet. Konstantin tak položil základy ekonomické moci církve (Bednaříková – Melounová 2014: 45-46).

Během 4. století se do popředí církevního života začali prosazovat biskupové a rozvíjela se i jejich soudní moc. Funkce biskupa měla být dle vzoru římského konzulátu. Biskupové hájili zájmy měst před císařem a místodržitelem, ujímali se veřejných povinností či podporovali chudé v době obléhání a hladomoru. Starali se tak o blahobyt měst, což císaři zajišťovalo oddanost měst i v nejchudších čtvrtích (Burian 1994: 169; Dahlheim 2006: 156-158).

Jednotícím prvkem pro komplexní soudržnost světové říše se však křesťanství nikdy nestalo (Burian 1994: 170). Říše se lišila ve svých částech i kulturně. Kultura říše byla totiž multinárodnostní a centrum říše mělo o různé kultury zájem a považovalo si jich. Ve Středomoří měla velký vliv kultura řecká, neboť dlouhou dobu představovala vrchol toho, co lidstvo kdy dokázalo. Řecká kultura požívala zvláštní prestiž díky kulturnímu konsenzu. I v západní části říše,

kde jako *lingua franca* sloužila latina, bylo možné domluvit se řecky, hlavně mezi ranými křesťany (Goodman 2007: 80-83; 106).

4.6 Armáda pozdního císařství a její formování

Díky možnosti společenského vzestupu pro prosté vojáky se posílila postupující integrace provinciálů. Dle ideálu principátu se měla armáda skládat jen z římských občanů z Itálie, ale už dávno tomu v reálu nebylo. Začala vznikat i nová vojenská aristokracie a zvyšoval se politický vliv prostých vojáků. Dříve byrokratizovaná administrativa byla militarizovaná. Aby si císařové zajistili loajalitu ozbrojených sil a zároveň aby se povolání vojáků stálo více atraktivním, udělil jim jistá privilegia – finanční, daňová i právní. Zároveň už mohli uzavírat oficiálně řádné manželství. Díky zvyšování finančního potenciálu armádních složek volili synové vojáků často povolání svých otců a tím se zajistil další přísun rekrutů (Bednaříková – Melounová 2014: 7).

Taktická organizace římské armády se od dob z konce 2. století př. n. l. do 3. století n. l. nijak výrazně nezměnila. Pěchota pozdního císařství sice vypadala jinak než dříve, ale na technologické úrovni se příliš nelišila. Nicméně dlouhé války s germánskými kmeny a skutečnost, že byl císař nucen trávit velkou část své vlády na hranicích, ukazovaly na fakt, že se kmeny již přizpůsobily římskému stylu války (Potter 2006: 154; 226). Římská armáda nepotřebovala změnu, dokud měla převahu na bojišti. V momentě vzrůstající intenzity invazí barbarů a hrozeb občanských válek bylo nutné strukturu armády reformovat. Bojeschopnost ozbrojených složek musela být posílena. Zároveň se mělo zabránit tomu, aby vojáci a jejich velitelé jakkoli ohrožovali císařskou moc. Došlo tak ke zvýšení počtu mužů a zřídilo se dalších 25 legií. Oproti principátu však byl počet vojáků v rámci legie nižší. Stoupl význam lehké pěchoty a jízdy a to na úkor těžkooděnců. Hlavním úkolem vojáků se stala za pozdního císařství obrana hranic proti barbarskému světu a ochrana panovníka. Technická úroveň byla při ochraně limitu zdokonalena. Určily se pohraniční jednotky, složené

z pěchoty a jízdy a vedle nich existovaly mobilní polní oddíly. Nasazovány byly v případech lokálního ohrožení (Burian 1994: 139; Doležal 2008: 183).

Čím více se válečné fronty přibližovaly, tím více odvody doléhaly na Itálii. Senátorská aristokracie si byla vědoma toho, že nemůže příliš oslabit zemědělskou pracovní sílu. Proto byla od velkých pozemkových vlastníků často místo rekrutů žádána náhradní válečná daň, za kterou byli pronajímáni germánští bojovníci. Občanská armáda se tak stala minulostí, neboť obyvatelé říše raději místo služby zaplatili tuto částku. Žoldníci pak byli najímáni z národů považovaných za méně civilizované²⁵ (Bednaříková – Melounová 2014: 9; Grant 1997: 32).

Barbaři byli zpočátku zařazováni převážně do pomocných sborů. Později se dostávali i do gardových oddílů a získávali vysoké důstojnické hodnosti. Barbarický živel v armádě sílil. Vrcholu dosáhla barbarizace koncem 4. století (Bednaříková – Melounová 2014: 42; Marcellinus 2002: 35). Ve 4. a 5. století se počet barbarů v armádě pohyboval kolem třiceti procent. I v době neintenzivnější barbarizace však nepřevažovali nad vojáky římského původu. Valná většina rekrutů pozdně římské armády pocházela z provincií (Doležal 2008: 207). Během této doby čítala síla římské armády kolem 600 000 vojáků a dle Doležala vyžadovala každý rok naverbovat nejméně 15 000 nových branců, kteří by nahradili vysloužilé vojáky. S náhradami za padlé vojáky se číslo mohlo vyšplhat až na 30 000 branců. Začátkem 5. století byly zavedeny zvláštní doplňovací odvody, které byly prováděny nepravidelně (Doležal 2008: 188). Vzhledem k silným problémům při získávání rekrutů se tak zdálo nahrazení římských vojáků Germány nejspíše jediným možným řešením (Grant 1997: 37).

Barbarizace se projevila i na výzbroji pozdní římské armády. Klasický čtvercový štít byl nahrazen oválným, praktičtějším na výrobu. K zefektivnění a zrychlení pohybu armády nepoužívaly jednotky již brnění, s výjimkou těžce obrněné jízdy. Snížení váhy mělo způsobit větší pohyblivost, nicméně výsledkem byl naopak pokles efektivity jednotek. Tato inovace přinesla mnohdy zkázu

²⁵ Thrákové, Illyrové, Arabi, Germáni, Sarmati (Bednaříková – Melounová 2014: 9).

římské pěchoty v palbě šípů (Doležal 2008: 195). Slabost armády pozdního císařství způsobila i selhání úřadů při odvodech, neboť z řad římských obyvatel byli odváděni lidé, kterých se chtěli velkostatkáři spíše zbavit. Armáda neměla u civilního obyvatelstva žádnou podporu, protože pro ně byla mohutným finančním břemenem a z chudších vrstev dokonce udělaly tyto daně nepřátele státu (Grant 1997: 31; 41). Na přelomu 4. a 5. století byl vrchním velitelem armády sice stále císař, ale díky tomu, že se na trůně střídali často císařové nezletilí, kteří fakticky velet nemohli, rostla postupně úloha profesionálních velitelů – jak Římanů, tak barbarů. Navíc během vrcholu velkého stěhování národů a ohrožení západořímské říše neměl stát dost prostředků pro obživu, výzbroj a výstroj vojáků (Bednaříková – Melounová 2014: 42-43). Armáda římské říše tedy zaznamenala rovněž silný úpadek oproti vrcholnému období principátu.

4.7 Neřímské obyvatelstvo a jeho vliv na podobu impéria

V pojetí Řeků představoval pojem *barbaros* člověka hovořícího nesrozumitelným jazykem, čímž se sice vyděloval z řeckého kulturního společenství, ale nebyl považován za méněcenného. Pro Římany byl barbarem každý jednotlivec, kmen či národ, který sídlil mimo oblast spravovanou Římem a zároveň stál na nižším stupni rozvoje než Římané. Brzy se slovo *barbarus* stalo v římské říši rozšířeným hanlivým označením pro každého, kdo se svým jednáním lišil od norem běžného chování a politických postojů. Barbarům byly připisovány negativní povahové vlastnosti a předěl mezi civilizovaným a barbarským světem byl více a více prohlubován. Tento pohled utvrdil potřeby ospravedlnit tvrdý postup v boji vůči neřímským národům. Římané si tak obhajovali své výboje (Burian 1994: 103).

Germánský svět od římského dělily od počátku vzájemných kontaktů až po závěr antiky Rýn s Dunajem. Zabíral rozlehlá území od Nizozemí po západní Rusko. K intenzivnějším stykům s barbarským územím docházelo od Caesarovy

a Augustovy doby výbojů. Augustus se po neúspěchu rozhodl upustit od dalšího rozšiřování říše v těchto oblastech a nechal vybudovat limit²⁶. Řím však ani později nepřestal usilovat o zajištění nadvlády či alespoň vlivu nad barbarskými kmeny sídlícími za hranicemi říše. Praktikoval aktivní zahraniční politiku a přístupy, které vůči Germánům Římané aplikovali, vedly k vytvoření různých typů či modelů vztahů Řím – germánské kmeny (Doležal 2008: 33; 173).

V období relativního klidu byla vůči Germánům uplatňována diplomacie a obě strany mezi sebou uzavíraly smlouvy. Loajální kmenové vůdce Římané odměňovali. Římané uplatňovali různé podmínky pro obchodní výměnu dle zásluh. Pokud byl kmen věrným spojencem Říma, těšil se výhodám v podobě práva obchodu na hranicích i hluboko v římské provincii. Rovněž nepotřeboval zvláštní povolení k přechodu Dunaje apod. Rozvinul se i výměnný obchod mezi oběma stranami. Rozsah a množství římských výrobků proudících na germánské území byl velký. Díky prostupnosti limitu byla obchodní výměna všech druhů zboží snadná²⁷ (Cejnková – Komoróczy – Tejral 2003: 6; Doležal 2008: 178-179). Římská diplomacie byla pro germánské kmeny mnohdy lákavá i proto, že jim mohla poskytnout to, co nebyly schopny samy vytvořit – stabilitu státu. Často vyčerpaný vnitřními boji, žádaly Řím o ustanovení krále a ten se jim snažil vyhovět (Dahlheim 2006: 133).

Zájem Římanů o germánská území byl nejen vojensko-politického rázu, ale i ekonomického. Rozsáhlá plocha evropského vnitrozemí představovala pro producentská centra říše nenasytné odbytiště. Výrobky se dostaly až do Skandinávie. Jednou z nejznámějších a starobylých spojnic byla tzv. jantarová cesta, která vedla ze severoitalské Aquileie a pokračovala napříč Moravou k Odře a Visle až k pobřeží Baltu, kde byla bohatá naleziště jantaru (Burian 1994: 107-108).

²⁶ I když jeho nástupci praktikovali aktivní zahraniční politiku a občas zaznamenali územní zisky, celkový obraz říše zůstával po dlouhou dobu konstantní (Doležal 2008: 33).

²⁷ Kromě zbraní a strategických surovin (Doležal 2008: 179).

Interakce mezi oběma stranami, tedy Římem a barbarikem, byla podpořena i tím, že říše měla k dispozici tlumočníky do germánských jazyků. Za pozdního císařství se na císařských dvorech nacházela celá oddělení tlumočnicků pokrývající jakýkoli významně zastoupený barbarický jazyk (Doležal 2008: 180). Mezi představiteli germánských kmenů byli zastánci prořímské, ale i protiřímské orientace, nicméně v období vrcholu říše se Římanům dařilo mírovými prostředky předejít velkým konfliktům na Rýně i Dunaji. Klidová fáze na hranicích pomáhala k vnitřnímu rozkvětu říše. V té době vládl mír s parthskou říší. Tato situace však nebyla trvalá (Burian 1994: 109).

Stěhování Gótů vyvolalo mohutné posuny dalších kmenů v severní Evropě. Tlak severních národů při hledání nových sídelních míst donutil k ústupu některé podunajské kmeny. Tím došlo k válečnému střetu s římskou říší, který otřásl jejími základy. Proti Římanům stála řada barbarických kmenů a hlavními protivníky se stali Markomané, Kvádové a Sarmaté. Obranná opatření Římanů v té době mařila silná epidemie (Cejnková – Komoróczy – Tejral 2003: 10). Během markomanských válek i v období po nich se měnila tvář barbarického světa, ze kterého se stal pro Římany nezanedbatelný činitel. Markomanské války narušily vnitřní postavení impéria tak, že jsou tyto války považovány za první projev všeobecné krize. Nyní se Germáni jeví jako faktor schopný klást odpor a dokonce ohrozit i vnitřní stabilitu říše. Řím přestal být pro barbarická území nepřemožitelnou mocností a musel se nyní začít obávat rostoucí síly soupeře. Díky náporu barbarů zmizela představa o vojenské neprostupnosti limitu a byl narušen i mýtus o zabezpečení vnitra impéria před vnějším útokem (Burian 1994: 111; 117).

V barbariku došlo k rozsáhlým přesunům germánských populací a kmeny, které byly s Římany ve fungujících diplomatických a smluvních vztazích, většinou zmizely. Na jejich místech se zformovaly nové mocné kmenové svazy - malé svazky se spojily do velkých²⁸ a u Rýna a Dunaje se usadily nové početné

²⁸ Alemanů, Franků, Markomanů a Kvádů.

kmeny²⁹. Římské hranice byly napadány na různých místech a Římané byli často nuceni vykupovat mír dary a peněžními úplatami. Stále intenzivnější útoky barbarů na hranicích impéria vyčerpávalo; říše byla navíc oslabena vleklou vnitřní politickou a hospodářskou krizí (Cejnková – Komoróczy – Tejral 2003: 6; Dahlheim 2006: 1; 135). Velké kmenové přesuny a stěhování národů zasáhly hluboce do života evropského barbarika i římské říše. Vztahy se mezi Římany a barbary v jistém směru ustálily ve 4. století na střídání mírových a válečných akcí a to dlouho bez prospěchového výsledku jedné nebo druhé strany. Římské říši dlouho dobu nahrával fakt, že mezi barbarskými kmeny vládl nejednotný postoj, a tak mohli Římané lépe taktizovat (Burian 1994: 111; 181).

Problémem pro říši byl často způsob boje Germánů. Například Hunové poráželi své protivníky ani ne tak v boji, jako spíše pomocí nástrah. Germáni byli zvyklí na krátké kmenové šarvátky a složení a vybavení jejich jednotek se od Říma velmi lišilo (Dahlheim 2006: 134; Jordanes 2012: 79; Penrose 2006: 275). Další komplikací pro římskou říši byl technologický progres barbarika. V řadách barbarských armád se objevovalo stále větší množství kvalitně vybavených a plnohodnotných vojáků. Díky technologickému zdokonalení byli schopni přepadat římská území i z moře a začali používat obléhací stroje (Češka 2000: 20; Penrose 2006: 273).

Jedním ze způsobů, jak snížit barbarskou agresi, bylo poskytnout kmenům provinční území k usídlení. Povinností však měl být respekt ke svrchovanosti římského státu. Například smlouva s Góty a předání Thrácké diecéze do jejich rukou byla předznamenáním vzniku samostatných germánských království na římské půdě (Burian 1994: 184; Buzan – Jones – Little 1993: 90).

Římskou říši formovali barbaři ze dvou směrů. Tím druhým způsobem bylo jejich usazování na území a v římské armádě. Z důvodu tlaku vzdálenějších etnických skupin žádaly často celé kmeny o povolení usadit se na římské půdě a jejich významní představitelé ve stále větší míře zastávali vysoké úřednické

²⁹ Gótové, Vandalové, Herulové a Burgundové a Sarmaté.

a vojenské posty v říši. Při pronikání Germánů do říšských struktur jimi byla osídlena i řada provinciálních statků (Cejnková – Komoróczy – Tejral 2003: 1; 12). Římané později nebyli schopni kontrolovat pohyby barbarů směrem do říšského území a to i kvůli slabosti některých částí limes. Germáni se zajímali o včlenění do správní i sociální struktury impéria, ale nadále docházelo k násilným germánským vpádům, loupení a pustošení. Římské vojenské síly nedokázaly útočníky porazit definitivně a zatlačit je zpět do barbarika. Germáni se tak dále usazovali na římské půdě (Burian 1994: 173; 183). Postupně docházelo v těchto oblastech k promíšení obyvatel a barbarizaci společnosti. Barbarizaci umožnila skutečnost, že římský limes hrál roli pevných hradeb jen v politickém smyslu³⁰, kdežto kulturně, etnicky či ekonomicky byl poměrně propustný. Způsob života se tak v pohraničních oblastech na obou stranách limitu podobal a vytvořila se pohraniční společenstva, která nebyla ani úplně barbarská, ale ani zcela římská (Doležal 2008: 177).

Vstup Germánů do římských služeb můžeme ve 4. století označit za první předpoklad k jejich integraci do vojenských a správních struktur římského impéria. Jejich cíle však nesměřovaly k přímému získání císařské hodnosti. Sledovali tím posílení osobních pozic v blízkosti císaře. Dověšením snah bylo dosažení konzulátu jednotlivci. Vliv osobností germánského původu neustále vzrůstal (Burian 1994: 174-175).

I když se Germáni a jejich čelní představitelé stali důležitým faktorem při ochraně impéria a řešení vnitropolitických konfliktů v říši, trvala stále hrozba těžko řešitelných konfliktů za rýnským a dunajským limitem. Z tohoto důvodu byl římskou společností dobře přijímán každý císař či uzurpátor, který by mohl barbary zastavit (Bednaříková – Melounová 2014: 14; Burian 1994: 179).

Doležal uvádí, že nikde nenajdeme důkaz, že by byli Germáni v říši revolucionáři, usilujícími o sociální změny nebo rozbití římského státu. Nedá se ani potvrdit, že by přítomnost barbarů v armádě přinesla pokles efektivitu či spolehlivosti římských vojsk. Mnoho Germánů považovalo za svou vlast římské

³⁰ Vymezoval impérium jako politický celek oproti světu vnějšímu (Doležal 2008: 177).

impérium a Římané se jim naopak nebáli svěřit moc. Nešlo jim o zničení římské civilizace, ale o to podílet se na ní (Doležal 2008: 210; Wolters 2002: 108).

Vedle barbarů ohrožovala římskou říši další síla, když se na východě vynořil nový nebezpečný soupeř, Novoperská říše. Říše totiž přešla k myšlence ovládnutí původního perského území, které dobyl Alexandr Makedonský. Vznik tohoto sasánovského režimu změnil rovnováhu sil na východě. Boje s Novoperskou říší trvaly prakticky nepřetržitě až do pozdní antiky. Římané ani Peršané nedisponovali takovými silami, aby se mohli jednoznačně zbavit svého konkurenta. Na východní hranici tak vládl jistý druh rovnováhy, kdy jedna strana využívala momentální slabosti té druhé a naopak (Bednaříková – Melounová 2014: 13; Burian 1994: 171; Potter 2006: 154).

4.8 Úpadek římské říše

Změna podoby Evropy v době pozdní antiky a stěhování národů je často přičítáno změně klimatických podmínek. Evropa se stala chladnější a s četnějšími srážkami oproti dřívějším dobám. Archeologické nálezy jsou důkazem poklesu stavební aktivity, poklesu zpracování kovu a kosterní pozůstatky poukazují i na zmenšení výšky a zhoršení životních podmínek obyvatel (Hekster 2008: 32). Říši a její obyvatelstvo oslabovaly přírodní pohromy, zemětřesení a nejvíce morové rány, které silně zasahovaly celou Eurasii a snižovaly stavy populace (Buzan – Little 2000: 226; Bednaříková – Melounová 2014: 16). Během posledních dvou století existence impéria začal jeho post hegemonu pomalu upadat. Někdejší mocná a obávaná říše utřžila mnoho ran a její systém se začal hroutit.

Ve 4. století byla politika silně prolezlá korupcí, stagnovala a vliv získávala armáda. Inlace se stala nekontrolovatelnou. Vyhýbání se daňovým povinnostem ochuzovalo stát (Knutson 2005: 19; Motyl 2001: 40; 57). Úroveň vzdělání se snižovala, plánování měst a římské zemědělské technologie

zaznamenaly rovněž pokles a dálkový obchod hromadných produktů vymizel. S úpadkem hospodářského a politického rozkvětu nastal i úpadek kulturní. I díky germánským útokům města upadala a chátrala (Češka 2000: 23; Grant 1997: 66; Temin 2006: 149).

Římská říše se ve 4. století dostala do fáze defenzivy, byla oslabena ekonomickým kolapsem, nájezdy barbarů i endemickou občanskou válkou. Císaři se museli spoléhat na armádu jak při obraně hranic, tak i při vlastní ochraně při odrážení uchvatitelů moci (Penrose 2006: 263). Komplikace říši přinesl i rostoucí tlak neřímských oblastí. Poměr sil mezi římským státem a neřímskými státními útvary se posouval výrazně v neprospěch říše. Útoky byly silnější a mohutnější a měnily i geopolitické podmínky v Eurasii (Burian 1994: 126). Vpád Hunů do Evropy urychlil rozpad rodově kmenových zřízení Germánů a urychlil vývoj tzv. germánských barbarských států. V Podunají se pak díky mezinárodnímu prostředí hunské říše vyvinula jednotná kultura tzv. dunajského stylu (Bednaříková – Melounová 2014: 61).

Jedním z ukazatelů změny někdejší formy impéria byl úpadek významu samotného města Říma. Řím nebyl v existenčním úpadku, ale slábnul jeho mocenský význam oproti ranému císařství. Předpokladem pro to byla častá absence císařů a jejich usazení u hranic. Císařové chtěli být nablízku vojskům, které bránily pohraničí říše (Goodman 2007: 451-452). Postupně zavládla představa, že centrum říše by mělo být tam, kde je císař. Císař Konstantin pak usoudil, že Řím již jako sídlení město není vyhovující, neboť odtud bylo obtížné účinně kontrolovat důležité hranice, Rýn s Dunajem na severu a Eufrat na východě. Jako ideální místo se jevila Byzantion. Město mělo výhodnou polohu i jako obchodní a výrobní středisko. Stalo se druhým hlavním městem říše pod názvem Konstantinopol. Postavení Říma jako hlavního města zůstalo neformálně nedotčeno (Burian 1994: 143; Grant 1997: 3).

Dalším ukazatelem úpadku říše a ohrožení její konsolidovanosti byly geopolitické příčiny v podobě rozdělení říše na dvě poloviny pod vládou dvou samostatných císařů. Říše se zdála být příliš velkým soustem pro jediného vládce

(Grant 1997: 93). Koncem 4. století docházelo k postupnému osamostatňování obou následnických říší a vše naznačovalo tomu, že půjdou v určitém smyslu svou vlastní cestou, ale nedošlo ke stoprocentně odlišnému vývoji obou pólů. Zpočátku se ještě uchovávalo zdání nenarušené jednoty a císařské výnosy se vztahovaly platností na celé území impéria. Tento stav netrval dlouho, objevilo se napětí mezi oběma císařskými dvory, které si začaly konkurovat a jejichž vůdčími osobnostmi byli ambiciózní muži (Bednaříková – Melounová 2014: 199; Burian 1994: 199). Neshody mezi oběma částmi říše přinesly vhodnou příležitost pro okolní kmeny pronikat do říše. Impérium mohlo přežít jen se spoluprací obou jeho částí. Namísto spolupráce zde vládla nevraživost, kdy byly například východořímským lodím uzavřeny všechny západořímské přístavy. Obě poloviny se i kulturně odlišovaly a vzájemně se obviňovaly v neschopnosti bránit impérium před nájezdy Hunů. Vztahy mezi západní a východní částí impéria se zhoršily natolik, že vedly k postupnému zániku západořímské říše. Dle Granta tak byla jednou z příčin pádu impéria neschopnost obou částí vzájemně spolupracovat a slabší Západ na to doplatil jako první (Grant 1997: 94-101). Barbarizace společnosti a přesouvání center moci blíže k periferiím poukazovaly na fakt, že docházelo k posilování autonomie periferií a původní jádro sláblo (Motyl 2001: 53).

Po rozdělení říše na dvě části té západní sice ubyla starost o východní hranici, ale o to větší obtíže na ni dolehly v důsledku velkých kmenových přesunů na evropském území. Stěhování germánských kmenů se přesunulo na západ říše a způsobilo zde ohnisko neklidu. Oproti dřívějšímu usidlování omezených skupin Germánů v pomezním pásmu z iniciativy Římanů bylo v 5. století usazování rozsáhlých národních celků vynucené. Jednalo se spíše o okupaci částí římského území. Římští velitelé nebyli schopni kontrolovat destabilizující tlak barbarského světa a jejich aktivitu na území říše (Burian 1994: 202; 208).

Říše se potýkala i s problémy v politické oblasti. Absolutistická moc dlouhou dobu vyvolával rozbroje. Docházelo zde ke snahám o uzurpaci moci

generály, protože většina císařů na sklonku Západořímské říše byla nevýraznými osobnostmi. Skutečná moc tak často spočívala v rukou generálů (Grant 1997: 23). Císařská moc, která během úspěšného fungování impéria vždy zajišťovala správný chod říše, přestávala na západní části říše tuto funkci plnit. Mocní činitelé sledovali především osobní zájmy a stát a jeho prospěch stál na okraji zájmu. Římské obyvatelstvo postupně rezignovalo na zájem o vojensko-politické cíle impéria a zaujalo lhostejný postoj i k osobám na císařském trůně (Burian 1994: 201-209).

V 5. století již nebylo možné udržet integritu západní říše. Důvodem byly ztráty území a nalezišť surovin. Barbari slavili při dobývání západní části impéria úspěchy, které jsou přičítány selhání římské armády (Doležal 2008: 212). Destruktivní proces pokračoval a krátkodobých uchvatitelských pokusů přibývalo. Tyto neustálé boje vyčerpávaly finanční i lidské zdroje státu. Občanské války silně oslabovaly síly impéria. Vladaři se stali často pouhými loutkami vojenských velitelů (Grant 1997: 27). Když pak došlo k vyplenění Říma Vizigóty, bylo již evidentní, že se blíží neodvratný zánik jedinečného světového řádu. Obyvatele říše ovládl pocit definitivního konce, nicméně po několik desetiletí po zničení Říma odmítali odevzdat svá města barbarům. Mnoho měst impéria tak během obranných bojů padlo a bylo vypáleno (Dahlheim 2006: 36; 183).

Posledních dvacet let existence Západořímské říše docházelo ke zřetelnému přechodu k vládě barbarů. Západní část impéria se ztratila v třísti germánských království³¹. Evropa Římanů se na Západě změnila v Evropu barbarů (Bednaříková – Melounová 2014: 90; Burian 1994: 213). I přes pád Západořímské říše nebylo antické dědictví zničeno úplně. Až do pádu Východořímské říše o několik set později se její obyvatelé označovali jako

³¹ Území se rozpadlo na království Vizigótů, Vandalů, Svěbů, Burgundů, Franků, Ostrogotů, Anglů a Sasů; (Bednaříková – Melounová 2014: 90).

Rhómaiové, čímž dávali najevo spojitost s antickou římskou říší (Bednaříková – Melounová 2014: 91; Dahlheim 2006: 187).

4.9 Proč přežila Východořímská říše říši Západořímskou?

Východní část říše přežila západní polovinu impéria o několik století a existovala až do roku 1453. Co tedy přesně vedlo k tomu, že jedna část říše přežila a druhá ne? Příčiny toho, proč Východ přežil Západ, nejsou určeny nijak přesně. Motyl připisuje zásluhu za přežití Východu strategičtější poloze východní části oproti západní. S tímto tvrzením se ztotožňují i další autoři. Západní část totiž byla vzhledem ke své geografické poloze mnohem zranitelnější vůči nepřítelům. Západ musel hájit dlouhou hranici podél Rýna a horního toku Dunaje. Východ hlídal kratší hranici, dolní Podunají. Pokud se Západu nepodařilo uhájit rýnskou nebo podunajskou hranici, žádnou druhou obrannou linií už nedisponoval a nic tedy nemohlo zabránit útočníkům pokračovat dále směrem do Itálie, Galie či Hispánie. Východní část impéria sousedila s perskou říší, se kterou dodržovala mírové smlouvy a navíc bylo pro protivníky téměř nemožné překonat Bospor a Hellesport. Východ nebyl nucen oproti Západu povolit usídlení tak velkého množství germánských foederátů ve svých provinciích. Navíc disponoval i zdravější ekonomickou a sociální strukturou a byla zde absence silných nerovností společnosti, které se objevovaly v západní části. Rovněž trpěl daleko méně nájezdy barbarů (Bednaříková – Melounová 2014: 97; Grant 1997: 169-170; Motyl 2001: 74).

I struktura vládní moci se u obou stran lišila. Východní část říše zahrnovala území s tisíciletou tradicí a kulturní jednotou od helénistické doby. Díky tomuto vývoji a působení tradic se ve východořímské říši vyvinul odolnější a respektovanější typ panovnického absolutismu. Východ měl profesionální úředníky, převážně ze středních vrstev obyvatel. I přes zdejší korupci byly východní daňové odvody vyšší než na Západě. Východní část říše tak operovala s vyššími finančními zdroji a mohla je lépe zužitkovat v obraně svého území.

Západořímscí pozemkoví vlastníci přispívali na říši a armádu daleko menšími částkami, než byli povinni. Na Východě byla rivalita mezi soukromými vlastníky a státem rovněž nižší a města byla více ekonomicky rozvinutá a dokázala se lépe přizpůsobit pozdně antickým ekonomickým změnám (Bednaříková – Melounová 2014: 97; Grant 1997: 169-170; Motyl 2001: 74).

Východořímská říše byla lidnatější a kultivovanější než Západ a její provincie lépe odolávaly hospodářským otřesům, které způsobovaly barbarské nájezdy. Byla rovněž stabilnější, za celé odloučené období od Západu narušili její vnitřní rovnováhu jen dva uzurpátoři moci. Až na několik výjimek zde panovnickému absolutismu nekonkurovala moc vojenských velitelů. Západní část naopak musela potlačovat jedno povstání za druhým (Bednaříková – Melounová 2014: 97; Grant 1997: 169-170; Motyl 2001: 74).

5 Závěr

Cílem této práce bylo analyzovat římskou říši jako svébytný mezinárodní systém a zkoumat její formaci během období císařství. V první části praktické práce je věnován prostor úspěšnému formování a fungování systému Říma, kdy říše působila jako neohrožený hegemon ovlivňující své okolí a zároveň tvořila určitý druh mezinárodního systému. V druhé části vidíme, jak moc jsou některé aspekty pro soudržnost a existenci impéria důležité. Říše jsou složitým a provázaným komplexem. Díky propojenosti jednotlivých odvětví se tak úspěchy i problémy přelévají z jednoho sektoru do druhého. Například úspěšné politické zřízení zaručuje spokojenost obyvatel, díky čemuž rozkvétá společnost, vnitřní stabilita, obchod, kultura a naopak, pokud selže jedno odvětví, následky se projeví i v dalších.

O římské říši můžeme jako o mezinárodním systém uvažovat v Buzanově podání. Buzan mluví o možnosti vidět říši jako druh hierarchického mezinárodního systému s vlastní správou, čímž římské impérium nepochybně bylo. Představovalo vrchnostní státní systém s absencí rovnováhy sil. Periferie byly centru podřízené, ale měly i jistou formu autonomie. V periferiích se tak mohly vyskytovat prvky anarchie, ale musely formálně přijmout nižší postavení a postoupit centru část pravomocí. Řím praktikoval minimální byrokracii v podřízených jednotkách a nenahlížel na sebe jako na systém anektovaných provincií, ale jako na svazek území, na kterých uplatňoval svou moc. Římská říše by mohla zapadat i do Kaplanova pátého druhu mezinárodního systému – hierarchického v direktivní či nedirektivní formě. Důležitý je fakt, že se žádný mezinárodní systém nebo vojensko-politický proces nevztahoval na celou Eurasii. Tato oblast byla rozdělena na několik jednotlivých mezinárodních systémů. Římská říše tak mohla vztahovat svou politiku na perskou říši, ale k Indii či Číně její moc nedosahovala.

Když se zaměříme na římské impérium jako na mezinárodního aktéra, vidíme, že se stal hegemonelem regionu. Hierarchická forma mezinárodního

systemu byla ve starověku běžným jevem, kdežto anarchie spíše výjimkou. Buzanův předpoklad, že žádná strukturální fáze není stálá a anarchie jsou náchylné k centralizaci a říše zas k fragmentaci, je typický i pro osud římské říše. I přes její velmi dlouhou existenci se nakonec rozpadla na několik států; došlo tedy k fragmentaci systému. Když hovoříme o subsystémové dynamice, pro Řím je typické, že se zhmotnil ve sjednocující světovou říši ovládající subsystém. Jako efektivní aktér absorbovala méně účinné systémy a s těmi silnějšími vstoupila do strategického soupeření. Impériu se povedlo odstranit předchozí politické systémy v oblastech, které si podmanilo. Mezi jeho soupeře pak můžeme zařadit barbarské kmeny a novoperskou říši.

Pro mezinárodní systémy je důležitá i otázka legitimacy a jedním z principů, na nichž je legitimita založena, je princip unitární jednoty. Římské impérium upřednostňovalo vedle racionální vlády i jednotící kulturu a identitu. Přesvědčení o jednotě posiloval i fakt, že říši stmeloval jeden společný vládce. Doylovo tvrzení o tom, že národy jsou v rámci systému propojeny do vzoru, který může trvat nějakou dobu díky stabilizujícím prvkům, rovněž odpovídá římskému impériu. Římská říše byla stabilní díky tomu, že podrobená území přijala imperiální myšlenku a tím se stal její systém legitimním. Její obyvatelé se cítili být členem komunity. Římská říše zůstala silná dlouho díky tomu, že se území poddala římskému vlivu a respektovala a uznávala římskou nadvládu. Říše navíc představovala pro dobytá území nové možnosti a služby, které je mohly rozvíjet. Viditelným znakem snahy o integraci ze strany provincií je jejich usilování o získání římského občanství.

Řím díky své hegemonii v době rozkvětu přinášel nerovnováhu v širším mezinárodním systému. Nicméně nerovnováha platila jen do doby, než se na scéně objevily posílené barbarské kmeny a novoperská říše, což změnilo poměry sil v rámci systému. Římská říše odpovídá i definici impérií Motyla, kdy existovala jako centralizovaný politický systém. Řím jako jádro ovládal podrobené periferie. Podrobená území byla spíše konkurenty a soupeřila o přízeň a prestiž, protože systém podružených částí byl hierarchický, avšak ne rigidně.

K tomu podrobit si dobytá území bylo i potřeba přeměnit místní politické obce k obrazu svému. Často musel Řím převrátit stávající pořádek zcela.

O prosperitě a mezinárodním postu říše svědčil obdiv od některých neřímských území, kdy do Říma přicházeli vyslanci žádající o pomoc v jejich vnitrostátní situaci. Římská říše byla v prvních dvou stoletích, kdy stála na vrcholu, mocným mezinárodním aktérem, který se dlouhou dobu zdál nepřítelům zcela nedobytným. Podíl na tom měla vyspělá hraniční opatření v podobě limes Romanus. Říše se mohla rovněž chlubit dalšími kapacitami, jako například silnou armádou či technologickými výtvarky. Armáda zabezpečovala říši zvnějšku i zevnitř a říše se tak mohla rozvíjet v mnoha odvětvích a prosperovat. Docházelo k rozvoji hospodářství a vzrůstaly životní podmínky. Díky rozmachu mezistátního obchodu se říše dostala do styku s Dálným východem. Celkový blahobyt vyvolával spokojenost obyvatel a říše často představovala příležitost pro právě dobytá území k zlepšení jejich prosperity. Území se tak integraci nijak nebránila. Říše tedy v prvních dvou stoletích prosperovala ve všech oblastech a bylo to i znát na jejím postavení v rámci širšího systému. Dokud se impériu dařilo a neohrožovaly jej vnitřní problémy, byl silným soupeřem pro případné cizí uchvatitele moci.

Ani u římské říše netrval rozkvět dlouho a byl vystřídán problémy a krizí. Později vše vyvrcholilo k pádu římské říše. Kolapsy říší byly obvykle způsobeny změnami životního prostředí, drancováním území nepříteli nebo zhroutilím ekonomiky. V případě Říma se sešlo hned několik faktorů, které vedly k jeho pádu. Říši oslabovaly například přírodní pohromy, morové rány, politické nepokoje nebo nárůst moci jeho nepřítel. Říše tak byla oslabována vnitřně, což dávalo prostor nepřítelům využít situace a usilovat o dobytí římského impéria. Spolu s nárůstem moci barbarských kmenů a zformování novoperské říše tak na Řím působily tlaky z obou směrů a jeho systém se začal hroutit. Pozice hegemonu byla otřesena a pověst nezničitelné říše rovněž. Vnitřní systém říše byl oslaben pokusy o uzurpace moci, dále slábnutím císařské moci, poklesem autority k císařské administrativě a římskému právu, rozkladem centralistických

správních struktur impéria, rozšířením korupce, zvýšením inflace či neposlušností daňových poplatníků. Města, řemesla a kultura upadaly. Další důkaz úpadku někdejšího mocného systému představoval slábnoucí význam samotného centra – města Říma. Díky ustavení nového sídelního města Konstantinopole a pozdějšímu přenosu správních pravomocí z Říma do jiných měst se moc přesouvala z centra do periferií, což odporuje charakteristice fungujících impérií.

Zásadním milníkem pak bylo rozdělení říše na dvě části, ze kterých se stali konkurenti. Tato událost byla předzvěstí zániku impéria. Po rozdělení impéria se ukázala slabost západní říše, která bez podpory a záštity říše východní neustála nátlak barbarských kmenů a vnitřní nepokoje. Systém mohl přežít jedine vcelku anebo spoluprací obou částí. Západořímská říše se rozpadla na jednotlivá království a hierarchický subsystém se tak změnil v systém anarchický.

6 Seznam použité literatury a pramenů

Ando, C. (2000). *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire* (Los Angeles: University of California Press).

Antoniades, A. (2008). From 'Theories of Hegemony' to 'Hegemony Analysis' in International Relations. *49th Annual Convention of the International Studies Association*. 3/2008, s. 1-18.

Bednaříková, J. – Melounová, M. (2014). *Římské císařství II. Dominát* (Brno: Masarykova univerzita).

Boatwright, M. T. – Gargola, D. J. – Talbert, R. J. A. (2004). *Dějiny římské říše od nejranějších časů po Konstantina Velikého* (Praha: Grada Publishing, a.s.).

Burian, J. (1994). *Římské impérium, vrchol a proměny antické civilizace* (Praha: Svoboda – Libertas).

Buzan, B. – Jones, Ch. – Little, R. (1993). *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism* (New York: Columbia University Press).

Buzan, B. – Little, R. (2000). The Rise and Interlinkage of Multiple International Systems in the Ancient and Classical World. In: Buzan, B. – Little, R., *International Systems in World History* (New York: Oxford University Press), s. 163-240.

Cejnková, D. – Komoróczy, B. – Tejral, J. (2003). *Římané a Germáni: nepřátelé, rivalové, sousedé* (Brno: Muzeum města Brna).

Češka Češka, J. (2000). *Zánik antického světa* (Praha: Vyšehrad).

Dahlheim, W. (2006). *U kolébky Evropy: odkaz antického Říma* (Praha: Vyšehrad).

- De Coulanges, F. (1998). *Antická obec: studie o kultu, právu a institucích starého Řecka a Říma* (Praha: Sofis).
- Doležal, S. (2008). *Interakce Gótů a římského impéria ve 3. - 5. století n. l.* (Praha: Karolinum).
- Doyle, M. W. (1986). *Empires* (New York: Cornell University).
- Dvorník, F. (2001). *Počátky zpravodajských služeb: starověký Blízký východ, Persie, Řecko, Řím, byzantská říše, arabsko-muslimské říše, mongolská říše, Čína, Moskevské knížectví* (Praha: Prostor).
- Fontana, B. (2000). Logos and Kratos: Gramsci and the Ancients on Hegemony. *Journal of the History of Ideas*. Vol. 61, No. 2, s. 305-326.
- Galtung, J. (1971). A Structural Theory of Imperialism. *Journal of Peace Research*. Vol. 8, No. 2, s. 81-117.
- Geraghty, R. (2007). The Impact of Globalization in the Roman Empire, 200 BC-AD 100. *The Journal of Economic History*. Vol. 67, No. 4, s. 1036-1061.
- Gibbon, E. (1983). *Úpadek a pád římské říše* (Praha: Odeon).
- Goodman, M. (2007). *Řím a Jeruzalém: střet starověkých civilizací* (Praha: Rybka Publishers).
- Grant, M. (1997). *Pád říše římské* (Praha: BB art).
- Hatsuse, R. International system. *Government and Politics*. Vol. 2, s. 1-6.
- Hekster, O. (2008). *Rome and Its Empire, AD 193–284* (Edinburgh: Edinburgh University Press).
- Hughes, J. D. (2004). Social Structure and Environmental Impact in the Roman Empire. *Capitalism, Nature, Socialism*. Vol. 15, No. 3, s. 29-33.
- Jordanes (2012). *Gótské dějiny / Římské dějiny* (Praha: Argo).

- Kaufman, S. J. (1997). The Fragmentation and Consolidation of International Systems. *International Organization*. Vol. 51, No. 2, s. 173-208.
- Kepartová, J. (2005). *Římané a Evropa: antické dědictví v evropské kultuře* (Praha: Karolinum).
- Kincl, J. – Urfus, V. (1990). *Římské právo* (Praha: Panorama).
- Knutsen, T. L. (2005). *Dějiny teorie mezinárodních vztahů* (Brno: Centrum strategických studií).
- Liščák, V. (2000). *Čína: dobrodružství Hedvábné cesty* (Praha: Set Out).
- Marcellinus, A. (2002). *Dějiny římské říše za soumraku antiky* (Praha: Arista).
- Morris, I. – Scheidel, W. eds. (2009). *The Dynamics of Ancient Empires State Power from Assyria to Byzantium* (New York: Oxford University Press).
- Motyl, A. J. (2001). *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires* (New York: Columbia University Press).
- Noël, R. J. (2001). *Řím 753 př. n. l. až 476 n. l.* (Praha: Nakladatelství Lidové Noviny).
- Penrose, J. (2006). *Řím a jeho nepřátelé: říše stvořená a zničená válkou* (Praha: Fighters Publications).
- Potter, D. S. (2006). *A Companion to the Roman Empire* (Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing).
- Temin, P. (2006). The Economy of the Early Roman Empire. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 20, No. 1, s. 133-151.
- Wolters, R. (2002). *Římané v Germánii* (Praha: Vyšehrad).
- Woolf, G. (1992). Imperialism, Empire and the Integration of the Roman economy. *World Archaeology*. Vol. 23, No. 3, s. 283-293.

7 Resumé

This diploma thesis deals with the internal and external systems of the Roman Empire. The thesis researches the formation of internal structure and international position of the Roman State during the imperial era. My goal is to explore the Roman Empire as a distinctive international system. The paper is divided into a theoretical part, where I introduce concepts of the international system, hegemony, empires and models of Rome-barbarian relations; and into a practical part where I demonstrate the workings of the Roman Empire as a system during the period of prosperity and during the era of decline and fall.

The theoretical part includes concepts of international systems, especially the concepts of ancient and classical international systems of Buzan and Little. These concepts are complemented with additional views on the issue of international systems. This part also deals with the concepts of empire through the works of Motyl, Doyle and Galtung and also with the issue of hegemony. In order to understand relations between the Roman Empire and the Germanic tribes, and to gain an insight into the international position of Empire, I am focusing on models of the Roman administration and its behaviour on Germanic territory.

The practical part explores the Roman Empire and its successes and failures during two eras of imperial polity, the Principate and the Dominate. The Roman Empire was the most powerful and the most massive system and a state formation of ancient times. The Empire became the hegemon and a significant international player thanks to its advanced political system, economy, society and technology. All these factors were changing over time and shaping the Empire and their subsequent decline resulted in a decay of the Roman Empire. The main aim is to show how and why the Roman Empire became the powerful system from within as well as internationally, and what were the reasons for its decline and fall.